BÜYÜME, KRİZ VE MÜDAHALE

DEMOKRAT PARTİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE 1960 DARBESİNE GİDEN SÜREÇ

Olkan SENEMOĞLU
Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

DUVAR

BÜYÜME, KRİZ VE MÜDAHALE
DEMOKRAT PARTİ'NİN EKONOMİ POLİTİKALARI VE 1960 DARBESİNE GİDEN SÜREÇ

Olkan SENEMOĞLU
Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

Büyüme, Kriz ve Müdahale
Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikaları ve
1960 Darbesine Giden Süreç
Olkan SENEMOĞLU, Şeyda BÜKRÜCÜ KAZKONDU

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek
Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design
Baskı: Ekim 2025
Yayıncı Sertifika No: 49837
ISBN:978-625-8734-09-6

© Duvar Yayınları
853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir
Tel: 0 232 484 88 68

www.duvaryayinlari.com
duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ 1
2. 1930'LARDAN DP'YE EKONOMİK SÜREÇ 12
3. MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ: TARIMSAL KALKINMA, DIŞA BAĞIMLILIK VE SİYASAL SONUÇLARI 22
4. 1950'LERDE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ: ULUSLARARASI PARA FONU (IMF), DÜNYA BANKASI (DB) VE ABD YARDIMLARI ÇERÇEVESİNDE KALKINMA, BAĞIMLILIK VE KRİZ 31
5. DP DÖNEMİNDE EKONOMİK LİBERALİZM: SERBEST PİYASA, DIŞ BORÇLANMA VE KRİZ 41
6. TARTIŞMA VE SONUÇ 61
KAYNAKÇA 67

1. GİRİŞ

Tarihsel ve toplumsal yapısı itibarıyla "asker-millet" anlayışını benimsemiş Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, milliyetçiliğin yükselmesi, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin derinleşmesi, ekonomik dengesizliklerin artması ve belirli elit sınıf ya da bazı zümrelerin güç kazanması ve kamplaşmaların artması gibi unsurlar, zaman zaman askeri müdahalelere zemin hazırlamaktadır. Bu tür ülkelerde siyasi istikrarsızlık, toplumsal hoşnutsuzluk (Alesina ve Perotti, 1996) ve ekonomik krizler, askeri müdahalelerin meşruiyet kazanabileceği bir ortam oluşturmaktadır. Özellikle, siyasi iktidarların yapısal sorunlar ve giderek derinleşen toplumsal kutuplaşmalar, askeri vesayetin güçlenmesine yol açarak demokratik süreçleri sekteye uğratabilmektedir.

Sivil demokratik olmayan rejimlerle karşılaştırıldığında, demokrasilerin, siyasi rakiplerden gelen darbeyle ilgili tehditleri bastırmak için baskı araçlarını kullanma olasılığı yaklaşık yarı yarıya daha azdır. Bu kurumsal kısıtlamalar, yürütmenin önleyici güvenlik tedbirlerini devreye sokma yeteneğini engellediği için, demokrasiler benzer bir darbe girişimi sıklığı ile karşı karşıya kalmaktadır. Ancak, yürütme üzerindeki kısıtlamaların en belirgin etkisi, darbe teşebbüsünün sonucunda gözlemlenmektedir. Demokrasilere karşı girişilen darbelerin başarılı olma olasılığı neredeyse iki kat daha yüksektir. Bu bulgu,

hukukun üstünlüğüne ve sivil özgürlüklere saygı gibi demokratik normların, bir kriz anında rejimin direnme ve karşı koyma kapasitesini zayıflatarak sistemi darbelere karşı beklenmedik ölçüde kırılganlaştırdığını göstermektedir. Dolayısıyla, demokratikleşme ile tesis edilen denge ve denetleme mekanizmaları, rejimin devamlılığına yönelik en büyük tehdit karşısında bir zafiyet noktası teşkil edebilmektedir (Bell, 2016, s. 1168).

Bu çerçevede, 1960 askeri darbesi, Türkiye'de yukarıda belirtilen dinamiklerin birçoğunun bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmış önemli bir örnek olarak değerlendirilebilmektedir. DP iktidarının ilk yıllarında sağladığı ekonomik büyüme, tarıma dayalı ekonomik yapıyı tam anlamıyla dönüştürememiş bir Türkiye'de küresel konjonktürün olumsuza dönmesiyle sürdürülemez hale gelmiş (Çelebi, 2002, s. 35); 1954 sonrası dönemde ekonomik yavaşlama, dış borç yükünün artması ve enflasyonist baskılar toplumsal gerilimleri tırmandırmıştır. Bu gerilim ortamında, DP iktidarının uygulamaları bazı çevrelerce otoriter eğilimler olarak değerlendirilmiş; ancak dönemin siyasal yapısında seçimlerin devam etmesi ve meclisin çalışıyor olması gibi demokratik unsurların varlığı da göz ardı edilmemelidir. Siyasetin çözüm üretmekte zorlandığı bu sosyo-ekonomik kriz ortamı, askeri müdahaleyi mümkün kılan bir zemin oluşturmuştur (Shills, 2002, s. 87).

Milli gelir, bir ekonomideki tüm üretim faktör sahiplerinin genellikle bir yıllık süre zarfında elde ettikleri toplam geliri ifade eder. Ekonomik büyüme ise, bir ülkenin yalnızca maddi refah düzeyinde meydana gelen artışı tanımlarken; kalkınma kavramından söz edebilmek için ekonomik büyümenin yanı sıra köklü yapısal gelişmelerin de eş zamanlı olarak yaşanması gerekmektedir. Hem büyümenin hem de kalkınmanın ortak ölçütü ve temel göstergesi, reel milli gelirde kaydedilen artış hızıdır (Eren, 2017, s. 64, 71).

Türkiye ekonomisi oldukça sık olacak şekilde askeri müdahalelere ve darbelere maruz kalmıştır. Bu da ekonominin yapısal sorunlarının oluşmasına sebebiyet vermiş, dönem itibari ile ülkenin tek başına yetememesini ve dışa bağımlılığının artmasına neden olmuştur. Siyasi iktidarın istikrarsızlığından kaynaklı planlanan programlar, uzun vadeli değil kısa vadeli uygulanmak zorunda kalmış ve ülke toparlanma dönemine geçemeden yeni krizlerle karşı karşıya kalmıştır.

1960 Askeri Darbesi, Türkiye'nin modern siyasi tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biridir (Turan, 1998, s. 827; Doğanay, 2024). Bu darbeyi hazırlayan koşullar, yalnızca siyasi gerilimlere değil, bir ölçüde ekonomik istikrarsızlıklara ve toplumsal hoşnutsuzluklara da dayandırılmaktadır. DP iktidarının uyguladığı ekonomik politikalar, başlangıçta hızlı bir büyüme sağlamış (Kaynar, 1960); ancak uzun vadede ekonomik sürdürülebilirlik açısından ciddi sorunlara yol açmıştır. Özellikle

1954 sonrası dönemde iktisadi büyüme oranlarının görece gerilemesi yavaşlaması, dış borç yükünün artması ve enflasyonist baskıların güçlenmesi, ülkede ekonomik dengesizlikleri artırmış ve siyasal gerginliğin yükseldiği bir süreç yaşanmıştır (Özcan, 2014). Bu bağlamda, bu çalışmanın temel amacı, DP'nin 1954 yılı öncesi uyguladığı liberal ekonomi politikalarının ve 1954 sonrası devletçi ekonomi politikalarına doğru önemli bir savrulma yaşadığı ekonomi politikalarının 1960 darbesine giden süreçte nasıl bir rol oynadığını analiz etmektir. Bu bağlamda üzerinde tartışmalar olsa da 27 Mayıs 1960 darbesinin temel nedenleri arasında ekonomik faktörlerin de önemli bir yer tuttuğu ileri sürülmektedir. DP iktidarı döneminde uygulanan ekonomi politikaları, özellikle devletçilik ve liberalizm kavramlarının bir arada yer almasıyla dikkat çekmektedir (Takım, 2011, s.156).

DP programı, ekonomideki boşlukları doldurmak, üretimi artırmak ve halkın refah seviyesini yükseltmek amacıyla devletin hem doğrudan üretime girmesini hem de özel sektörü desteklemesini öngörmektedir. Ancak, bu ikili politika, devlet müdahalesi ile piyasa ekonomisinin bir arada var olmasının zorluklarını da beraberinde getirmiştir (Sanal, 2002, s. 13). Özellikle, devletçilik anlayışının planlı ekonomiye (Bükrücü Kazkondu ve Kadem, 2024, s. 349) yakınlaşması ve özel sektörün devlet tarafından düzenlenmesi gibi uygulamalar, ekonomik büyümedeki eşitsizlikleri ve dışa bağımlılığı

artırmıştır. Bu durum, siyasi istikrarsızlık ve toplumsal gerilimlerle birleşerek 1960 darbesinin zeminini hazırlamıştır (Örs, 1998, s. 1222). DP'nin 1954 sonrası savrulma yaşadığı ekonomi politikası uygulamalarının başarısızlıkları ve ortaya çıkan sorunların, darbenin en önemli gerekçelerinden biri olduğu belirtilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası değişen uluslararası güç dengesi, Türkiye'yi de yeni bir döneme taşıyarak, siyasi ve ekonomik dönüşümü zorunlu hale getirmiştir. Tek partili rejimin sınırları içinde kalan Türkiye, demokratikleşme ve Batı ittifakına entegrasyon gibi küresel trendlerden uzak kalma lüksüne sahip olmaktan çıkmıştır. Müttefiklerin zaferi ile Avrupa'da ve dünyada yükselen liberal demokrasi dalgası, Türkiye'yi de etkileyerek, siyasi sistemde köklü değişikliklere gidilmesini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin iç politikası kadar dış politikası da uluslararası gelişmelerden önemli ölçüde etkilenmiş, Batı ittifakı ile daha yakın ilişkiler kurma yönünde adımlar atılmıştır. Böylelikle, Türkiye, soğuk savaş döneminin şekillenen yenidünya düzeninde yerini almak için hem içeride hem de dışarıda önemli dönüşümler yaşamıştır (Koçak, 1997, s. 134).

DP, iktidara geldiği dönemde, ekonomik kalkınma hedefiyle hem devletçilik ilkesini benimsemiş hem de özel sektöre önemli bir yer vermiştir. Parti programında, devletçiliğin temel amacının iş hacmini genişletmek ve sanayideki boşlukları doldurmak

olduğu açıkça ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, devletin ekonomide aktif bir rol oynaması gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır (Özçelik, 2010, s. 133). Ancak DP, aynı zamanda özel sektörün de ekonomiye can vermesi gerektiğini vurgulamış ve özel teşebbüsleri desteklemeyi amaçlamıştır. Bu durum, DP'nin ekonomik politikalarında (Baytal, 2007, s. 564) devletçilik ve liberalizmin belirgin bir şekilde bir arada yer aldığını göstermektedir. Bu ikili politika, aslında CHP döneminde başlayan devletçilik uygulamalarının bir devamı niteliğinde olup, DP döneminde daha da belirginleşmiştir. Ancak, DP'nin özel sektöre verdiği önem, parti programında liberal görüşlere daha fazla yer verilmesiyle birlikte daha da güçlenmiştir. Bu durum, DP'nin ekonomik politikalarının hem devletçilik ilkesine hem de piyasa ekonomisinin gerektirdiği özgürlükçü yaklaşımlara uygun bir şekilde şekillendiğini göstermektedir. Ancak bu ikili politika, özellikle küresel konjonktürün değiştiği 1954 yılı sonrası ekonomi politikaları uygulamalarında bazı çelişkileri ve zorlukları beraberinde getirmiştir. Devletçilik ve liberalizmin bir arada uygulanması, planlama ile piyasa mekanizmalarının koordinasyonu konusunda sorunlara yol açmış ve ekonomik istikrarın sağlanmasında güçlükler yaratmıştır.

Türkiye'deki askeri darbeler/ara rejimler ülkenin ekonomik yapısını derinlemesine etkileyen siyasi müdahaleler olarak ele alınabilir (Demir ve Üzümcü, 2001). Örneğin 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)

öncülüğünde başlayan 1960 darbesi ile başlayan süreçte planlı ekonomiye geçiş ve ithal ikamesi politikalarıyla yerli sanayi geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna karşın 12 Eylül 1980 darbesiyle birlikte dışa açılma ve küresel kapitalizme entegrasyon süreci hızlanmıştır. Bu dönemde yerli sermaye uluslararası sermayeye açılarak büyümüştür. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik bağımlılığını artırmış ve dış şoklara karşı daha kırılgan hale getirmiştir. Askeri darbelerin ekonomik sonuçlar açısından, ülkenin uzun vadeli kalkınma planlarını önemli ölçüde etkilediği söylenebilir.

Askeri darbelerin ekonomik temeli konusunda farklı teorik yaklaşımlar mevcuttur. Seymour Martin Lipset (1959) ekonomik kalkınmanın demokrasi için temel bir şart olduğunu öne sürerken, Samuel P. Huntington (1968) ise ekonomik dönüşüm süreçlerinin siyasal istikrarsızlık yaratabileceğini belirtmektedir. Bu görüşlere ayrıntılı bakacak olursak Lipset (1959), ekonomik kalkınmanın demokratikleşmeyi olumlu yönde etkilediğini ileri sürmekte ve ekonomik refahın arttığı toplumlarda demokratik kurumların güçlenme eğiliminde olduğunu dile getirmektedir. Bu hipoteze göre bir ülke kalkınma sürecinde belirli bir kişi başına gelir düzeyi eşiğini (örneğin 10.000 dolar) aştıktan sonra bu ülkede askeri darbe/ara rejim olasılığı gerilemektedir (Üzümcü, 2008, s. 86). Bu bakış açısına göre, iktisadi büyüme ve kalkınma süreci aşağıdaki yollarla demokrasiyi desteklemektedir: Ekonomik kalkınma ile eğitim seviyesinin

yükselmesi, bireylerin siyasal bilinçlerini artırarak demokratik talepleri güçlendirmektedir. Ekonomik büyüme, geniş bir orta sınıf yaratmakta ve bu kesim, çoğunlukla istikrarlı demokratik süreçleri desteklemektedir. Orta sınıfın genişlemesi ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin görece azalmasıyla birlikte yoksulluk oranlarının azalması, insanların siyasi katılımını artırmakta ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasını sağlayan bir işlev görmektedir.

Bu noktada Türkiye'de DP'nin 1950'den itibaren izlediği ekonomi politikalarına bağlı hızlı büyümenin toplumsal refahı eşit biçimde yayamadığı ve gelir dağılımında adaleti oluşturamadığı yönünde soru işaretlerinin olduğu söylenebilir. Özellikle 1954 sonrası ekonomik kriz ve enflasyonist baskılar, Lipset'in öne sürdüğü kalkınma-demokrasi ilişkisinin Türkiye bağlamında işlemediğini göstermektedir. Aksine, ekonomik sorunlar toplumsal hoşnutsuzluğu artırmış ve otoriterleşme eğilimlerini güçlendirmiştir. DP'nin ekonomik başarılarına rağmen, artan ekonomik eşitsizlik ve enflasyonist baskılar ana muhalefet partisini (CHP) destekleyen vatandaşlar arasında ve DP iktidarını karşı devrim olarak niteleyen elit kesim, medya ve askeri çevrelerde tepkilere neden olmuş, bu da siyasal gerginliği artırarak askeri darbenin zeminini hazırlamıştır.

Huntington (1968) ise ekonomik kalkınmanın her zaman demokratikleşmeyi teşvik etmeyeceğini, aksine hızlı ekonomik dönüşümlerin ve sosyal değişimlerin siyasal istikrarsızlığa yol

açabileceğini savunmaktadır. Huntington'ın temel tezi, hızlı ekonomik büyüme, yeni toplumsal taleplerin ortaya çıkmasına yol açarken, siyasal kurumlar bu değişime ayak uyduramazsa kriz doğacağı yönündedir. Zira, geleneksel yapılar çözüldüğünde ancak yerine yeni kurumsal düzenlemeler konulamadığında, siyasal istikrarsızlık ve kaos yaşanabilmektedir. Ayrıca ekonomik kalkınma, yeni toplumsal sınıflar yaratmakta ve bu sınıflar siyasal sistemde daha fazla temsil talep etmektedir. Ancak mevcut sistem bu talepleri karşılayamazsa, siyasal çatışmalar ortaya çıkabilmektedir.

Huntington'ın bu yaklaşımı 1950'lerin Türkiye'sinde yaşanan ekonomik gelişmeler ile doğrudan ilişkilendirilebilir. DP döneminde uygulanan hızlı ekonomik büyüme politikaları, tarım sektörüne dayalı bir ekonomik kalkınmayı hedeflemiş, ancak 1954 sonrası ekonomik krizle birlikte bu büyüme sürdürülemez hale gelmiştir (Sungur, 2016). Tarımdan sanayiye geçiş süreci sancılı bir hal almış, ithal ikameci politikalar ve dış borçlanma mekanizmaları istikrarsızlık yaratmıştır. DP'nin ekonomik politikaları ile halkın beklentileri arasındaki uyumsuzluk, CHP taraftarı kitleler, medya ve elit kesime göre DP'nin otoriterleşmesine yol açmış, basın özgürlüğü ve muhalefetin baskılanması gibi otoriter eğilimler artmıştır. Bu durum, Huntington'ın belirttiği gibi, hızlı ekonomik dönüşümlerin siyasal istikrarsızlık yaratabileceği tezini destekler niteliktedir.

Türkiye'de 1960 askeri darbesini açıklarken, Lipset'in ekonomik kalkınma-demokrasi ilişkisi ile Huntington'ın ekonomik dönüşüm-siyasal istikrarsızlık hipotezi birbirini tamamlayan bir çerçeve sunmaktadır. DP'nin ilk yıllarında sağlanan ekonomik büyüme, siyasal liberalleşmeyi beraberinde getirmiş gibi görünse de 1954 sonrası yaşanan ekonomik kriz ve enflasyonist baskılar, halkın refah seviyesini düşürmüş ve siyasal hoşnutsuzluğu artırmıştır. Bu noktada Huntington (1968)'ın belirttiği gibi, hızlı ekonomik değişim ve dönüşüm, siyasi istikrarsızlığa neden olmuş, DP iktidarının otoriterleşmesi ve toplumsal huzursuzlukları artırmasıyla sonuçlanmıştır.

Türkiye'nin 1950'lerden 1960'a uzanan süreçte yaşadığı ekonomik değişimler, yalnızca ekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda siyasal yapının bu değişimlere nasıl tepki verdiği ile ele alınmalıdır. DP'nin ekonomi politikalarının halk üzerindeki etkileri hem Lipset'in demokratikleşme hipoteziyle hem de Huntington'ın istikrarsızlık teorisiyle açıklanabilecek önemli örnekler sunmaktadır. Yani DP dönemindeki hızlı ekonomik büyümeye rağmen, gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve enflasyon, siyasal istikrarsızlık ile birleşerek ordu içinde rahatsızlıkları tetiklemiştir (Boratav, 2006).

Tüm bu tartışmalardan hareketle bu çalışma, 1950-1960 döneminde Türkiye ekonomisinin temel dinamiklerini ele alarak, darbenin/ara rejimin olası ekonomik ve sosyo-politik nedenlerini incelemektedir. Bu bağlamda, şu sorulara yanıt aranmaktadır:

DP'nin uyguladığı ekonomi politikaları hangi aşamalardan geçmiş ve nasıl bir dönüşüm süreci yaşamıştır? 1954 sonrası ekonomik kriz, enflasyon ve dış borç yükü gibi faktörler toplumsal ve siyasal istikrarsızlığı nasıl tetiklemiştir? Askeri müdahalenin olası ekonomik nedenleri ve boyutları, Lipset ve Huntington'ın yaklaşımları çerçevesinde nasıl yorumlanabilir?

Bu çalışmada araştırmanın yöntemi nitel ve nicel analizleri birleştiren bir çerçevede şekillenmektedir. Literatür taraması yöntemi ile DP dönemi ekonomi politikaları üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş, ayrıca makroekonomik göstergeler ve karşılaştırmalı veriler kullanılarak ekonomik değişkenlerin siyasi gelişmelere olan etkisi analiz edilmiştir. Ek olarak, dönemin ekonomik raporları, hükümet açıklamaları ve akademik araştırmalar karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Çalışma, ekonomi ile siyaset arasındaki karmaşık ilişkiyi ortaya koyarken, özellikle 27 Mayıs 1960 darbesinin/ara rejiminin olası ekonomik gerekçelerini ve ekonomik altyapısını/arka planını derinlemesine irdelemeyi amaçlamaktadır. DP'nin ekonomi politikalarının başarıları ve başarısızlıkları, 1960 askeri darbesinin toplumsal ve siyasal dinamiklerine nasıl etkide bulunduğunu açıklamak açısından kritik öneme sahiptir. Çalışmanın sonunda, DP dönemi ekonomik politikalarının siyasal istikrarsızlık üzerindeki etkileri değerlendirilerek, bu sürecin Türk siyasi hayatındaki yeri ve önemi tartışılacaktır.

2. 1930'LARDAN DP'YE EKONOMİK SÜREÇ

1930'lu yılların başında başlayan Büyük Buhran ve ardından patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin de içinde bulunduğu küresel ekonomik ve siyasi sistemi derinden etkilemiştir. Bu dönemde yaşanan olumsuz koşullar, Türkiye'yi kapalı bir ekonomi politikası izlemeye yöneltmiştir. Dış ticaretin kısıtlanması ve içe dönük bir sanayileşme süreci başlatılmıştır. Bu kapalı ekonomi politikası, dış şoklara karşı bir kalkan oluştururken, aynı zamanda ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve verimsizliğin artmasına neden olmuştur. Ancak, olumsuz koşullara rağmen Türkiye bu dönemde sanayi yatırımlarına ağırlık vermiş ve belirli bir büyüme kaydetmiştir. Özellikle 1938 yılı hariç, dış ticaret fazlası verilmesi dikkat çekmektedir. Bu durum, kapalı ekonominin olumlu ve olumsuz yönlerini bir arada göstermektedir. Türkiye'nin bu dönemdeki ekonomik deneyimi, dünya ekonomisindeki şoklara karşı ülkelerin nasıl bir politika izleyeceği konusunda önemli dersler içermektedir (Şahin, 2008, s. 40).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından iki kutuplu bir dünya düzeni ortaya çıkmış, kutbun bir tarafında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yer alırken, diğer tarafında ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) yer almıştır. Bu iki kutuplu dünya düzeni diğer ülkelerin iç ve dış siyasal ve ekonomik sistem ve ilişkilerinde de değişikliklere neden olmuştur (Deniş, 2020, s.

53). Türkiye'de değişen dünya düzenine uyum sağlamak amacıyla ekonomik politikalarda köklü değişikliklere gidilmiştir. 1950'lerden itibaren başlayan bu süreçte, ülke ekonomisi daha dışa açık bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır. DP hükümetleri döneminde, Batı ittifakına katılımla birlikte ekonomide önemli dönüşümler yaşanmıştır.

DP'nin ortaya çıkışı ve iktidara yükselişi, esas itibarıyla yine ekonomik bir başlık neticesinde yani 1945 yılındaki bütçe görüşmeleri sırasında CHP'nin kendi içinden doğan muhalefete dayanmaktadır. 21 Mayıs'ta başlayan bu görüşmeler, Meclis'te ilk kez CHP politikalarına katılmayan ve onun gibi düşünmeyen muhaliflerin varlığını gözler önüne sermiştir (Çolak, 2002, s. 34). Adnan Menderes, Feridun Fikri Düşünsel, Hikmet Bayur ve Emin Sazak gibi konuşmacılar, o dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu hükümetini, tek parti döneminde görülmeye alışık olunmayan bir sertlikle eleştirmişlerdir. Eleştirilerin odak noktaları; artan bütçe açıkları ve devlet borçları, hayat pahalılığı, dar gelirlilerin çözülemeyen kötü durumu, karaborsa, vurgunculuk ve vergi sistemindeki adaletsizlikler olmuştur. Hatta Hikmet Bayur, bu konularda başarı sağlayamayan hükümetin istifa etmesi gerektiğini savunmuştur (Eroğul, 2003, s. 25).

CHP içindeki ilk muhalif kıvılcım, 29 Mayıs 1945 tarihinde yapılan bütçe oylamasında Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Celal Bayar, Refik Koraltan, Hikmet Bayur, Recep Peker ve

Emin Sazak gibi isimlerin bütçe tasarısına ret oyu vermesiyle belirginleşmiştir. Daha önce, 14 Mayıs 1945'te görüşülen "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" da yoğun tartışmalara sahne olmuş; özellikle kendisi de geniş topraklara sahip olan Adnan Menderes, bu kanunun çıkmasına en fazla tepki gösteren ve bundan çekinen büyük toprak sahiplerinin temsilcisi olarak ağır eleştiriler yöneltmiştir. Bu muhalefet ve toprak meselesi mecliste sert tartışmaları beraberinde getirse de kanun nihayetinde kabul edilmiştir. Ancak, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, kanun kabul edilmeden hemen önce parti grubuna "Dörtlü Takrir"i sunarak, muhalefetlerinin sadece bütçe ya da toprak kanunuyla sınırlı olmadığını açıkça göstermişlerdir (Albayrak, 2004, s. 43).

Dış siyaset perspektifinden bakıldığında, etkileri ile özellikle ekonomik anlamda izler taşıyan DP iktidarı döneminin en belirleyici hadisesi tüm dünyayı derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşı'dır. Savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan iki kutuplu uluslararası düzen, bu ayrışmanın ana aktörlerinden olan SSCB'nin Türkiye üzerindeki talepleri ve yarattığı tehditler (Sander, 2002, s. 252) nedeniyle Türkiye'yi yeni iş birlikleri ve stratejik arayışlara itmiştir. İtalya ve Almanya'daki tek partili yönetimlerin sona ermesi, Türkiye'nin BM'ne katılımı, SSCB'nin toprak iddiaları karşısında ABD desteğini elde etme gayesi ve bu amaçla Batı Bloku'na yakınlaşma çabaları, ülkedeki tek parti yönetiminin dayanaklarını aşındırmıştır. İkinci Dünya

Savaşı'na kadar kapitalist Batı dünyası ile Sovyetler Birliği arasında nispi bir dengeyi sürdürmeye çalışan Türkiye, savaş sonrası beliren Sovyet tehdidi karşısında, ABD eksenli Avrupa ile ilişkilerini derinleştirmeyi hedeflemiştir. Bu kritik süreçte, Keyder'in de belirttiği üzere, Türkiye, ülke demokrasisinin niteliğini yükseltme zorunluluğu ile yüzleşmiş ve bu durum, tek parti ilkesinden çoğulcu bir siyasal düzene geçişi hızlandırmak zorunda kalmasına yol açmıştır (Keyder, 2010, s. 12).

Kısaca belirtmek gerekir ki DP'nin iktidara gelişindeki kilit faktörlerden biri olan kuruluş felsefesindeki liberalizm, kısa sürede ekonomi politikalarına yansımıştır. Ancak bu liberalizm anlayışı, aslında ideolojik bir tercihten çok, zorunluluktan kaynaklanan bir yaklaşımı ifade etmektedir (Ahmad, 1985). Zira 1952 sonrası artan enflasyon ve döviz kurlarındaki kontrol edilemez yükseliş, bu politikaların zorluklarını açıkça göstermiştir. DP'nin liberalizm vizyonu, ekonomiyi yalnızca özel sektörün varlığıyla sınırlı görmüyor; devlet sektörünün de ekonomi içindeki rolünü kaçınılmaz kabul ediyordu (Albayrak, 2004, s. 303). Bu doğrultuda, bir yandan tarımsal gelişime destek verileceği belirtilirken, diğer yandan da sanayi kuruluşlarında, bilhassa özel sektörün desteklenmesi üzerine odaklanılmıştır.

Türkiye'nin ekonomik liberalizasyonu, dışa açılma politikaları ve Batı ittifakı ile bütünleşme çabaları, 1950'li yıllarda DP hükümetleri döneminde hızlanmıştır. Ancak, bu süreç yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda

uluslararası güç dengelerinin ve Soğuk Savaş koşullarının dayattığı bir zorunluluk olarak da ele alınmalıdır.

Bu süreçte yabancı sermaye için kanunlar çıkarılarak, yabancı yatırımların teşvik edilmesi hedeflenmiş, serbest bölgeler oluşturularak dış ticaretin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ancak, beklenen düzeyde yabancı sermaye girişinin olmaması dikkat çekmektedir (Ormanoğlu, 2004, s. 1). Bu dönemde, ABD'den alınan Marshall Yardımları,[1] Türkiye ekonomisine önemli bir katkı sağlamış olsa da bu yardımların koşulları ABD tarafından belirlenmiş ve ülkenin 1947 yılından itibaren ekonomik açıdan dışa bağımlılığını artırmıştır. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Şahin, 2008, s. 41; Güven, 1998, s. 1).

27 Mayıs 1960 darbesinin ayak seslerinin duyulduğu 1950'lerin sonu itibarıyla ekonomide enflasyon ve dış ödeme zorluğu dönemi başlamıştır (Kepenek ve Yentürk, 2008, s. 144). DP'nin izlediği ekonomi politikaları bağlamında 1956-1960 alt dönemi Türkiye'de savaş sonrasındaki ekonomik büyümenin ve

[1] İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın iki kutuplu hale gelmesiyle başlayan Soğuk Savaş döneminde, Türkiye, Sovyet tehdidi (Stalin'in boğazlarda hak iddiası ve Kars ile Ardahan'ı istemesi) karşısında Batı bloku ile yakınlaşma yolunu seçmiştir. 1948-1952 yılları arasında ABD tarafından hayata geçirilen Marshall Planı gibi ekonomik yardım programlarıyla desteklenen bu yakınlaşma, Türkiye'nin hem ekonomik kalkınmasını hızlandırmış hem de NATO üyeliğiyle askeri güvenliğini güçlendirmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin iç ve dış siyasetini derinlemesine etkileyerek, modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temel yapı taşlarından birini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için: Uzunkaya, S. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri. Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 1(3), 176-185. https://doi.org/10.38009/ekimad.540293; Ay, İ. C. (2021). Marshall "Yardımları": Türkiye'nin Dışa Bağımlılık Sürecine Etkileri. Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 53-64.

liberal dış ticaret politikalarının yavaşladığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Türk ekonomisi, genel bir durgunluk içinde dalgalanmalar yaşayarak büyüme hızını kaybetmiştir. İhracatta yaşanan talep düşüşü ve dış kaynakların sınırlı olması, liberal ekonomi politikalarının beklenen sonuçları vermemesine neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik büyüme hedeflerine ulaşmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. (Koray, 1994, s. 119). Bu darboğazlara tepki mahiyetinde ithalat alanında sınırlamalara gidilmiştir. Ekonomide liberal bir çizgi belirleyen DP, ekonomik sıkıntılardan dolayı (Eroğul, 2014, s. 175) kontrol altında tutabileceği bir dış ticaret rejimine, yani ithal ikameciliğe 1954 yılı sonrasında dönmek zorunda kalmıştır (Boratav, 2006, s. 85).

Darbenin ekonomi politiği bağlamında kısaca değerlendirilecek olursa; Türkiye'de 1960'taki askeri darbe, muhafazakâr DP iktidarının yavaşlattığı reformları yeniden hızlandırmak isteyen, kendisini "ilerici" olarak gören yeni bir kentli grubun girişimi biçiminde tanımlanmaktadır. Bu grup, Batı'daki sanayi devrimini yapan ve toplumun genel çıkarlarını savunan klasik burjuva sınıfının aynısı değildi. Sosyolog Halpern'in de işaret ettiği gibi, bu "yeni orta sınıf" daha çok toprak ve fabrika mülkiyetiyle doğrudan bağı olmayan; devletin üst kademelerindeki bürokratlardan, ordu mensuplarından ve aydınlardan oluşuyordu. Dolayısıyla, 1960'lardaki bu değişim, ordu, aydınlar ve yeni yeni güçlenen sanayicilerden oluşan bu

“ilerici koalisyon” tarafından planlandı. Türkiye tarihinde ilk kez, bu üç kesimin “ilerleme" ve "modernleşme” vizyonları aynı çizgide buluşmuş gibi görünüyordu. Ancak bu birliktelik yüzeyseldi: Aydınlar darbeyi sosyalist bir dönüşüm olarak yorumlarken, sanayiciler ise Türkiye’de kapitalist gelişimin önünün açılması anlamına geldiğine inanıyordu. Bu temel fikir ayrılığı, sonuç olarak, hem devletçi (kolektivist) hem de bireysel özgürlükçü (liberal) unsurları bir arada barındıran 1961 Anayasası’nın yazım sürecine yansıdı (Daldal, 2004, s. 75).

Türkiye, çok partili sisteme geçişin ve DP kurulmasının ardından gelen 1946-1953 döneminde dikkat çekici bir ekonomik iyileşme yaşamıştır. Bu yıllar, genel olarak tüm sosyal katmanların yaşam standartlarının yükseldiği ve gelir düzeylerinin arttığı bir refah dönemi olarak kaydedilmiştir. Özellikle tarımsal üretimdeki yüksek canlılık sayesinde, kırsal kesimdeki bölüşüm sorunları daha kolay çözülmüş, köylülerin mülklerinden elde ettikleri gelirlerde belirgin bir artış gözlenerek ekonomik kalkınma tabana yayılmıştır (Boratav, 2009, s. 106).

Türkiye ekonomisi için 1953 yılından itibaren sorunlar baş göstermeye başlamış; özellikle 1954 sonlarında başlayan ve birkaç yıl süren kuraklık, ülkeyi ciddi bir ekonomik krize sürüklemiştir. Ekonominin temel direği olan tarım sektörü bu krizden büyük ölçüde etkilenmiş, bu durum da ihracatın durmasına, ödemeler dengesinin bozulmasına ve dolayısıyla ithalatın hızla kısıtlanmasına neden olmuştur. Başlangıçta

uygulanan liberal ekonomik politikalar yerini dengeleme (sıkılaştırma) önlemlerine bırakarak ithalatı yalnızca zorunlu ihtiyaç maddeleriyle sınırlandırmıştır. Bu kısıtlamaların neticesinde, iç piyasada ilaç gibi temel gereksinimlere erişim zorlaşmış, hatta günlük bir ihtiyaç olan aspirin dahi karaborsaya düşerek halkın yaşamını olumsuz etkilemiştir (Başgil, 2014, s. 9798).

1954 sonrası Türkiye'de uygulanan ekonomik politikaların temel özelliği, ithal ikamesi stratejisinin tüketim malları üzerinden başlatılmış olmasıdır. Bu yaklaşım, yerli üretimi teşvik ederek dışa bağımlılığı azaltmayı hedeflemiştir. 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında da ithal ikamesi politikaları devam etmiş, hatta belirli alanlarda daha da yoğunlaşmıştır. Ancak, darbenin yarattığı belirsizlik ortamı hem özel hem de kamu sektöründe yatırımları durma noktasına getirmiştir. Bu durum, ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Sonuç olarak, 1954 sonrası dönemde Türkiye ekonomisi, ithal ikamesi politikaları etrafında şekillenmiş, ancak bu politikaların uygulanmasındaki bazı tutarsızlıklar nedeniyle istenilen sonuçlar alınamamıştır.

Dönemin sanayi sermayesi odaklı ekonomik konjonktürüne ve sanayi burjuvazisinin yükselişine rağmen DP parti bürokrasisinin tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin kontrolünde olması ve temel oy tabanının kırsal kesimden oluşması nedeniyle, tarım ve ticarete öncelik veren geleneksel

politikasını sürdürmüştür (Savran, 1987, s. 143). DP iktidarı döneminde, özellikle kırsal kesimde yaşayan halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi üzerine odaklanan politikalar uygulanmıştır. 1950'li yıllarda elde edilen %40'lık ulusal gelir artışında tarım sektörünün önemli bir payı bulunmaktadır. DP, önceki dönemde, özellikle İkinci Dünya Savaşı yılları ve sonrasında beş yıllık CHP iktidarı döneminde kırsalda yaşayan halkın ağır vergilendirmeye tabi tutulmasıyla ortaya çıkan devlet yatırımlarındaki eksikliği gidermek amacıyla bu kesime daha fazla önem vermiştir. Bu durum, kırsal kesimde refah düzeyinin artmasına ve kırsal-şehir arasındaki gelir uçurumunun azalmasına katkı sağlamıştır. Ancak, bu politika uzun vadede kırsal kesim ile şehirli kesim arasında siyasi ve sosyal farklılaşmalara yol açarak, günümüzde de etkilerini sürdüren bir kırılmaya neden olmuştur. Kırsal kesim, daha muhafazakâr siyasi görüşlere sahip olarak görülmeye başlanmıştır (Keskin, 2011, s. 30-31).

1950'li yıllarda uygulanan genişlemeci ekonomik politikaların yarattığı dengesizlikler ve dış borç yükünün artmasıyla birlikte, DP hükümeti 1958 yılında (Kazgan, 2006, s. 91) bir dizi ekonomik karar alarak istikrar programına geçiş yapmıştır. Bu kararlar, önceki dönemde uygulanan 4 Ağustos 1958'de ekonomi politikaları terk ederek, ekonomide dengelenme sağlamayı amaçlamıştır. Dış ticaret açığının kapatılması, borç ödemelerinin kolaylaştırılması ve yüksek

enflasyonun düşürülmesi gibi hedeflerle alınan bu kararlar arasında Türk parasının devalüe edilmesi de bulunmaktadır. Devalüasyon, kısa vadede enflasyonu düşürmede etkili olsa da yerli sanayiyi koruma amacıyla ithalatın kısıtlanması fiyat artışlarına ve karaborsaya neden olmuştur. Bu durum, istikrar programının beklenen sonuçları vermemesine ve ekonomide yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, 4 Ağustos 1958 ekonomik kararları, Türkiye'nin ekonomik tarihinde önemli bir dönüm noktası olmakla birlikte uygulanan ekonomi politikalarının beklenen sonuçları vermemesi nedeniyle tartışmalı bir süreç olarak değerlendirilmektedir. DP'nin uyguladığı bu politikaların olumlu etkileri kısa vadede görülmese de uzun vadede ekonomide canlanma sağladığı söylenebilir. Ancak, bu olumlu sonuçları DP iktidarı göremeden iktidardan düşmüştür (Eroğul, 2003, ss. 254-255).

1958 yılında alınan ekonomik kararlar sonucunda ülke, geniş çaplı bir sıkıyönetim ve ambargoya maruz kalmıştır. Yüksek vergi oranları ve artan işsizlik, halkın yaşam standardını önemli ölçüde düşürmüştür.

3. MARSHALL PLANI VE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ: TARIMSAL KALKINMA, DIŞA BAĞIMLILIK VE SİYASAL SONUÇLARI

14 Mayıs 1950 seçimlerinden büyük bir zaferle çıkan DP İstanbul Milletvekili Adnan Menderes, Başvekil sıfatıyla yeni hükümeti kurma görevini üstlenmiştir. Menderes, 22 Mayıs'ta kabinesini ilan etmiş ve hemen ardından TBMM'de yeni hükümet programını açıklamıştır. Programın ilk bölümü, DP çevrelerinin eleştirdiği ve mustarip olduğu İnönü dönemi tek parti rejimine odaklanırken, ikinci bölüm ise halkın refah düzeyini yükseltme ve özgürlük alanlarını genişletme üzerine kurulmuş vaatlerden oluşmaktaydı (Birand vd. 2007, s. 55).

DP döneminin belirleyici güçlü sınıfları, özellikle tüccarlar ve büyük toprak sahipleriydi. Bu gruplar hem demokrasinin tam olarak yerleşmesini hem de olası ekonomik fırsatlardan yararlanmayı hedeflemekte; bu kazanımları elde etmek için ise ekonominin dışa açılmasını ve serbestleşmesini şart görmekteydi. Dışarıdan yardım alma ve karşılığında beklenen koşulları yerine getirme işlevi hem CHP iktidarı döneminde hem de 1950'de yönetime gelen ve bu sınıfların önderliğini yapan DP döneminde kademeli olarak hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin dış yardıma açılması yönündeki ilk baskılar askeri kaynaklı olmuş; bu durum, 1947'de Truman Doktrini kapsamında askeri yardım alınmasıyla sonuçlanmıştır. Ekonomik yardım alma baskısı ise,

Türkiye'nin ısrarları üzerine 1948 yılında Marshall Yardımları kapsamına dahil edilmesiyle karşılık bulmuştur. Dönemin ikinci yarısında ülkeye NATO aracılığıyla askeri yardımların yanı sıra tarım ürünü yardımları da gelmeye başlamıştır. Kazgan'a göre (2012, s. 98), dışa açılmanın getireceği ekonomik imkânlar kadar, içerideki siyasi ve ekonomik düzenin güçlü sınıflarda yarattığı endişeler de bu baskının önemli kaynakları arasındaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın siyasi ve ekonomik sonuçları, savaş sonrası Türkiye'de yaşanan köklü değişimlerin temelini oluşturmuştur. Savaşın sona ermesiyle birlikte, küresel ölçekte yeniden yapılanma süreci başlamış, ülkeler ekonomik ve siyasi sistemlerini bu yenidünya düzenine adapte etmeye çalışmıştır. Türkiye açısından bu süreç, yalnızca bir ekonomik dönüşüm değil, aynı zamanda siyasi ve dış politika düzleminde de önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Batı bloğuna katılma kararı, yalnızca güvenlik kaygılarıyla değil, aynı zamanda ekonomik zorunluluklarla da şekillenmiştir. Bu bağlamda, Truman Doktrini çerçevesinde Marshall Planı kapsamında alınan yardımlar, Türkiye'nin Batı ile ekonomik entegrasyonunu hızlandırmış ve ülkenin ekonomik yapısında köklü değişimlere yol açmıştır (Marım, 2010, s. 3; Armaoğlu, 1964).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Bretton Woods sistemi ile küresel ekonomi yeniden şekillenirken, Türkiye de bu dönüşüm sürecine ayak uydurmaya çalışmıştır. Kapalı ekonomi modelinden serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenmiş, bu

doğrultuda özel sektör teşvik edilmiş, yabancı sermaye yatırımları desteklenmiş ve ithalatın serbestleştirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Ancak, burada yapısal bir çelişki ortaya çıkmıştır: Türkiye bir yandan ithal ikameci sanayileşme modelini benimserken, diğer yandan serbest piyasa ekonomisi uygulamalarına yönelmiş ve dış yardımlara bağımlı hale gelmiştir. Bu ikili yapı, DP ekonomi politikalarının sürdürülebilirliğini zorlaştırmış, özellikle 1954 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerle birlikte dış finansmana olan bağımlılık daha da artmıştır.

Marshall Planı, ABD'nin savaşın yıkıcı etkilerini azaltma ve Avrupa ülkelerini ekonomik istikrara kavuşturma amacıyla geliştirdiği dönemin ABD Dış İşleri Bakanı George Marshall tarafından Haziran 1947'de önerilen ve ABD Başkanı Truman tarafından 3 Nisan 1948'de imzalanması ile yürürlüğe giren 1948-1952 döneminde 12,7 milyar dolar olarak 16 Avrupa ülkesine kullandırılan bir ekonomik yardım programıdır. Marshall Planı yardımlarından en önemli payı İngiltere 3,3 milyar dolar (%26) almış, Fransa'nın payı %18 ve Batı Almanya'nın ise %11 olmuştur (Bkz: https://en.wikipedia.org/wiki/Marshall_Plan). Türkiye'ye bir kısmı doğrudan, bir kısmı dolaylı olmak üzere 252,2 milyon dolar tutarında Marshall Planı yardımı sağlanmıştır. Bu yardımların 144,6 milyon dolarlık kısmı kamu projelerinde kullanılmıştır (Koç ve Koç, 2017, ss. 95-96).

Planın temel hedeflerinden biri, komünizmin yayılmasını önlemek amacıyla, ABD'nin müttefik ülkelerini ekonomik olarak güçlendirmek ve onları Batı ekonomik sistemi içinde bütünleştirmekti. Türkiye, bu süreçte ABD'nin bölgesel politikalarının önemli bir parçası haline gelmiş ve Marshall yardımlarıyla ekonomik kalkınmasını finanse etmeye çalışmıştır. ABD, bu yardımları verirken devletçi ekonomik politikaların komünizme zemin hazırlayabileceği gerekçesiyle, müttefiklerinden liberal ekonomi politikalarına geçiş yapmalarını talep etmiştir. Bu durum, Türkiye'nin yalnızca ekonomik sistemini değil, siyasal yapısını da etkilemiştir. Tek parti döneminin hâkim partisi olan CHP, ABD'nin taleplerine uyum sağlayarak liberal ekonomik politikalara yönelmiş, ancak parti içindeki muhalefetin güçlenmesine engel olamamıştır. Bu süreç, 7 Haziran 1945'te CHP içindeki muhalif dört milletvekilinin (Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar) CHP'nin tek partili anti demokratik yönetim anlayışını ve tarım politikalarını eleştiren 'dörtlü takriri" ile başlayan ve 7 Ocak 1946'da parti olarak DP'nin kurulmasına ve Türkiye'nin siyasi dönüşümüne zemin hazırlayan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD, Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'ye pek çok uzman göndererek ülke ekonomisini incelemiştir. Bu uzmanlar, Türkiye ekonomisinin genel durumunu olumlu bulurken, özellikle iç ve

dış ticarette serbest piyasa şartlarına yeterince yer verilmediği ve kamu kesiminin egemenliğinin fazla olduğu yönünde eleştiriler getirmişlerdir. ABD'den yardım almak isteyen Türkiye'nin, ekonomik politikalarında köklü değişiklikler yaparak liberal bir ekonomiye geçiş yapması gerektiği yönünde baskılar uygulanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yapısında önemli dönüşümlere yol açmış ve ülkenin Batı bloğuyla daha sıkı ilişkiler kurmasına neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk 2008, s. 84; Sander, 2002, s. 110; Ertem, 2009, s. 395). İkinci Dünya Savaşı sonrası, Yunanistan'daki komünist tehdidi engellemek amacıyla ABD tarafından ortaya atılan Truman Doktrini, daha sonra Türkiye'yi de kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Oran, 2002, s. 528-529; Gönlübol ve Ülman, 1996, s. 213). ABD'den gelen ekonomik yardımların kesilmesi ve İngiltere'nin de ekonomik sıkıntılar nedeniyle yardımlarını durdurması, Türkiye'yi ekonomik olarak zor bir duruma sokmuş ve uluslararası arenada yalnızlaşmasına neden olmuştur (Sander, 2002, s. 257). Bu gelişmeler ışığında, Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı koyabilmesi ve ekonomik olarak toparlanması için dış desteklere ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Bu durum, daha sonra ABD'nin Truman Doktrini ile Türkiye'ye yardım etmeye başlamasının zeminini hazırlamıştır (Ünsal, 2014, s. 5).

1950'lerde, özellikle Menderes hükümetinin ekonomik açıdan Amerikan yardımlarına olan bağımlılığı, Türkiye'nin ABD'nin küresel hegemonya arayışında daha derinlemesine yer

aldığını göstermektedir. Marshall Planı'nın ekonomik etkilerinin yanı sıra, Türkiye'nin dış politikasında da belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Türkiye, Soğuk Savaş'ın başlangıcında Batı bloğuna entegre olmayı hızlandırmış ve ABD'nin bölgesel stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu süreçte: Truman Doktrini kapsamında ABD'den alınan askeri yardımlar artmış, Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin savunma harcamaları yükselmiş, Türkiye'nin dış politikasında Batı yanlısı bir çizgi benimsenmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası, "solun her türlüsüne karşı olmak, Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tutum izlemek ve ABD'nin politik çizgisini kayıtsız şartsız takip etmek" şeklinde özetlenebilir. Bu durum, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı bloğuyla daha sıkı ilişkiler kurmasına ve Sovyet tehdidine karşı ABD ile hareket etmesine neden olmuştur (Armaoğlu, 2005, s. 430). Ancak, bu bağımlılık, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını her zaman göz önünde bulunduramadığı ve dış politikasında belirli bir özgünlük kaybı yaşadığı eleştirilerini de beraberinde getirmiştir (Çavdar, 2000, s. 34).

Türkiye'de Cumhuriyetin ilanıyla başlatılan toprak reformu, 1940'lı yıllarda CHP hükümetleri döneminde önemli bir ivme kazanmıştır. Devlet arazilerinin köylülere dağıtılmasıyla amaçlanan hem tarımsal üretimi artırmak hem de kırsal kesimde sosyal adaleti sağlamaktı. Ancak, bu süreçte yaşanan siyasi değişimler, toprak reformunun uygulanışını ve sonuçlarını etkilemiştir. 1950'lerde iktidara gelen DP, CHP'nin toprak

dağıtım politikalarını eleştirerek, daha kapsamlı bir toprak reformu programı başlatmıştır. DP döneminde, köylülere daha fazla toprak dağıtılmış ve tarımsal üretimde önemli artışlar kaydedilmiştir. Ancak, 1950'lerin ortalarından itibaren yaşanan kuraklık ve dünya piyasalarındaki dalgalanmalar, tarım sektörünü olumsuz etkileyerek bu büyümenin sürdürülebilirliğini engellemiştir. Bu dönemde yaşanan gelişmeler, Türkiye'de toprak reformunun siyasi ve ekonomik boyutlarını ortaya koymakta ve tarım politikalarının ülke ekonomisi üzerindeki etkilerini göstermektedir (Keyder, 2010, s.153; Eroğul, 2014, s. 276).

Bu durum, Türkiye'nin ekonomik tarihindeki kırılma noktalarından biri olarak değerlendirilebilir. Serbest piyasa ekonomisine geçiş hedeflenirken, finansmanın büyük ölçüde dış borçlarla sağlanması, Türkiye'nin dış ekonomik bağımlılığını artırmış ve 1958 ekonomik kriziyle sonuçlanmıştır. Dış borç yükü ve döviz darboğazı, 1960 darbesine giden süreçte önemli ekonomik sorunlardan biri haline gelmiştir. Özetle, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik politikaları, Batı ittifakı ile entegrasyon çabaları çerçevesinde şekillenmiş ve DP iktidarı döneminde hız kazanmıştır. Ancak, serbest piyasa ekonomisi ile ithal ikameci sanayileşme arasındaki çelişkiler, ekonomik sürdürülebilirliği tehlikeye atmış, dış borçlanmaya dayalı bir büyüme modeli yaratılmıştır. Yabancı yatırımların beklenen düzeyde olmaması ve Marshall Yardımları ile sağlanan dış

desteklerin ABD tarafından belirlenen koşullara bağlı olması, Türkiye'yi uzun vadede dış ekonomik bağımlılığa sürüklemiştir.

Bu ekonomik dinamikler, 1960 darbesine giden sürecin temellerini oluşturmuştur. DP'nin hızlı büyüme hedefleriyle başlayan ekonomik süreç, sürdürülemez hale gelmiş ve ekonomik krizle sonuçlanarak siyasi gerilimin bir gerekçesi olmuştur. Bu bağlamda, İkinci Dünya Savaşı sonrası dışa açılma politikalarının getirdiği fırsatlar kadar, bu politikaların doğurduğu bağımlılık ilişkileri ve kırılgan ekonomik yapının da 1950-1960 dönemi analizlerinde dikkate alınması doğru bir yaklaşım olacaktır.

Genel olarak ele alınacak olursa, Marshall Planı, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hızlandıran ancak uzun vadede dışa bağımlılığı artıran bir etki yarattığı söylenebilir. Tarımda makineleşme ve altyapı yatırımları (Tokgöz, 1997, s. 116), kırsal kalkınmayı teşvik ederken, tarımda makineleşme ile meydana çıkan işgücü fazlalığı beraberinde büyük şehirlere göçü hızlandırmıştır (Dikkaya ve Özyakışır, 2018, s. 132) diğer taraftan sanayileşmenin gecikmesine ve ithal girdilere olan bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin 1950'lerin sonunda ekonomik kırılganlık yaşamasına ve dış borçlanmaya dayalı bir büyüme modeline mahkûm olmasına neden olmuştur.

Öte yandan siyasi açıdan bakıldığında, Marshall Planı ve Truman Doktrini, Türkiye'nin Batı bloğuna entegrasyonunu

sağlamış, ancak iç siyasette büyük dönüşümlere yol açmıştır. CHP içindeki reformcu kanadın güç kaybetmesi ve DP'nin yükselişi, bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biridir. Türkiye'nin ekonomik bağımlılığı arttıkça, dış yardımların ve borçlanmanın ekonomik ve siyasi istikrar üzerindeki belirleyici rolü de giderek artmıştır. Bu süreç, 1960 darbesine giden ekonomik dinamikleri oluşturmuş ve uzun vadede Türkiye'nin kalkınma modelinde köklü değişimlere neden olmuştur. Marshall Planı ile başlayan dışa açılma politikaları, Türkiye'nin ekonomik yapısını şekillendirmiş, ancak bu süreç, ekonomik bağımsızlık ile dışa bağımlılık arasındaki ince dengeyi sürekli bir tartışma konusu haline getirmiştir.

4. 1950'LERDE TÜRKİYE'NİN EKONOMİK DÖNÜŞÜMÜ: ULUSLARARASI PARA FONU (IMF), DÜNYA BANKASI (DB) VE ABD YARDIMLARI ÇERÇEVESİNDE KALKINMA, BAĞIMLILIK VE KRİZ

1950'lerde Türkiye'nin ekonomi politikaları üzerinde IMF, DB ve ABD yardımlarının etkisinin vurgulanması ve ekonomik reform süreçlerinin uluslararası dinamiklerle nasıl şekillendiğini ortaya koymak yerinde olacaktır. Türkiye'nin piyasa ekonomisine geçişi, kamu sektörünün daraltılması ve dış yardımlara bağımlılık süreci, yukarıda belirttiğimiz üzere 1950'li yıllarda hızlı bir dönüşümle ilerlemiş ancak belirli yapısal sorunları da beraberinde getirmiştir.

1950'lerdeki ekonomik kalkınma çabaları kapsamında Türkiye, IMF ve DB gibi uluslararası finans kuruluşlarının önerilerini dikkate alarak önemli yapısal reformlara giderek piyasa ekonomisine geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte kamu sektörünün daraltılması, özel sektöre daha fazla alan açılması ve sanayileşme öncelikli hedefler arasına alınmıştır. Özellikle ağır sanayi, kimya, tekstil gibi sektörlerde yatırımların teşvik edilmesi ve yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amaçlanmıştır. Ancak, bu süreçte DB tarafından gönderilen inceleme heyetinin uzmanlık alanındaki eksiklikler, reformların etkinliğini olumsuz etkilemiştir. Türkiye'nin ekonomik kalkınma çabaları, dış desteklerle birlikte önemli bir ivme kazanmış olsa

da bu süreçte yaşanan bazı eksiklikler ve dışa bağımlılık sorunları da göz ardı edilememektedir (Kepenek ve Yentürk, 2008, s. 121).

1950'lerde Türkiye, ekonomik büyümesini sürdürülebilir kılmak adına uluslararası finans kuruluşlarının yönlendirmeleri doğrultusunda önemli reformlar yapmıştır. Bu süreçte, i. Devletin ekonomideki ağırlığını azaltmak, özel sektörü teşvik etmek temel hedeflerden biri haline gelmiştir. i. Sanayi yatırımları ve yabancı sermayeyi ülkeye çekme politikaları benimsenmiş, bu doğrultuda ağır sanayi, kimya ve tekstil sektörlerinde devlet teşvikleri artırılmıştır. iii. IMF ve DB ile yapılan ekonomik iş birlikleri doğrultusunda Türkiye, küresel piyasalara entegre olma çabalarını hızlandırmıştır. Ancak, bu sürecin en büyük eksikliklerinden biri, DB tarafından gönderilen inceleme heyetlerinin yetersizliği ve uzmanlık alanlarındaki eksikliklerdir. Türkiye'ye yönelik yapılan reform önerilerinin yerel koşullara tam anlamıyla uyumlu olmaması, reformların etkili bir şekilde uygulanmasını zorlaştırmıştır. Dolayısıyla, bu süreçte IMF ve DB'nın önerileri, Türkiye'nin ekonomik yapısını dönüştürmüş, ancak uygulama aşamasında ciddi eksiklikler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin ekonomik büyüme stratejisi dış yardımlara bağımlı hale gelirken, sanayi altyapısındaki sorunlar tam anlamıyla çözülememiştir. DP iktidarının ekonomik politikaları IMF ve DB tarafından

desteklenmiş, ancak bu politikaların uzun vadeli sürdürülebilirliği sağlanamamıştır (Şahin, 2007, s. 100).

Marshall Planı yardımları kapsamında Türkiye'ye sağlanan ekonomik yardımın başlangıçta demiryolu altyapısına ayrılması planlanmıştı. Ancak, kısa süre içerisinde bu plan değiştirilerek karayolları altyapısına öncelik verilmesi yönünde bir karar alındı. Bu değişikliğin temel nedeni, ABD'li uzmanların Türkiye'nin tarımsal üretim kapasitesini artırarak dünya pazarlarına açılması gerektiği yönündeki görüşleriydi. Bu amaçla, tarımın makineleşmesi ve karayolları ağının genişletilmesi öncelikli hedefler haline getirildi. Bu değişikliğin temel nedenleri şunlardır: i. ABD'nin tarımsal üretimi artırma politikası: Türkiye'nin dünya pazarlarına tarımsal ihracat yoluyla entegre edilmesi. ii. Tarımın makineleşmesini teşvik etme isteği: Türkiye'nin tarımda modernleşmesi ve üretim kapasitesinin artırılması amacıyla traktör temini politikası. ii. Karayolu altyapısının genişletilmesi: Tarımsal ürünlerin pazarlara taşınabilirliğinin artırılması.

Bu süreç, ABD'nin Türkiye'yi ekonomik bir tarım ülkesi olarak konumlandırma stratejisi ile örtüşmektedir. Truman Doktrini kapsamında sağlanan askeri yardımlar yanı sıra Marshall Planı kapsamında sağlanan ekonomik yardımların öncelikli olarak tarım sektörüne yönlendirilmesi, Türkiye'nin sanayileşme yerine tarımsal üretime dayalı bir ekonomik model geliştirmesine neden olmuştur. Bu da Türkiye'nin sanayileşme

sürecini yavaşlatmış ve ithal ikameci sanayi politikalarının önüne geçmiştir. Bu çerçevede dönem boyunca yoğun bir şekilde traktör sağlama politikası izlenmiştir ki karayolu yatırımları bu çerçevede değerlendirilmelidir (Kepenek ve Yentürk, 2008, s. 84; Yücel, 2002, s. 102). Özellikle 1950'li yıllarda karayolu yatırımlarının öncelik kazanması, ekonomik kalkınmanın önceliklerinin dışarıdan gelen yönlendirmelerle şekillendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Truman Doktrini ve Marshall Planı'nın Türkiye ekonomisinde sanayileşme yerine tarımsal üretimi merkezine alan bir ekonomik yapı oluşturduğu söylenebilir.

Öte yandan belirtmek gerekir ki 1946'dan itibaren Türkiye'yi yönetmeye talip olan siyasiler bir taraftan uyguladıkları devletçilik politikasını çekinerek de olsa savunuyorlar diğer taraftan da yeni devletçilik adını verdikleri dışa bağımlı bir iktisat politikası uygulama eğilimi gösteriyorlardı (Boratav, 2006, s. 361). Boratav'ın belirttiği bu noktalar, Türkiye'nin 1946 sonrası ekonomi politikalarının temel çelişkisini ve dönüşümünü açıklayan önemli bir tespit içermektedir. Görüldüğü üzere iki önemli çelişkiye dikkat çekilmektedir: Devletçilikten vazgeçememe ve yeni devletçilik adı verilen dışa bağımlı iktisat politikalarına yönelme eğilimi. Bu iki unsur, DP ve onu önceleyen CHP dönemlerinde ekonomi politikalarının temel karakteristiğini yansıtmaktadır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren devletçilik politikası, ekonomik kalkınmanın temel

dinamiği olarak görülmüştür. 1930'lu yıllardan itibaren uygulanan bu model, sanayileşme ve altyapı projelerinin doğrudan devlet eliyle yürütülmesini öngörmüştür. Ancak 1946 sonrası dönemde, özellikle Soğuk Savaş'ın başlaması, ABD ve Batı ile yakınlaşma politikaları ve IMF-DB gibi uluslararası kuruluşlarla girilen ekonomik ilişkiler, Türkiye'de devletçiliğin klasik anlamda uygulanmasını zorlaştırmıştır. Bu bağlamda CHP ve DP gibi siyasi partilerin/aktörlerin devletçilikten tam olarak vazgeçemediğini, ancak devletçiliği daha esnek ve piyasa ekonomisine açık bir modele dönüştürme çabası içinde olduğu söylenebilir. 1946'dan itibaren ekonomi politikalarında karma ekonomi modeli benimsenmiş ve özel sektörün teşvik edilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu teşvikler, ekonomik yapının dışa bağımlılığını artıran bir süreci de beraberinde getirmiştir.

"Yeni devletçilik" kavramı, devletin ekonomik aktör olarak yerini büyük ölçüde korumasına rağmen, ekonomik kararların ve finansmanının giderek daha fazla uluslararası sermaye ve kredi mekanizmalarına bağımlı hale gelmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, "yeni devletçilik" kavramı, DP'nin ekonomi politikalarının Batı yanlısı liberal ekonomi modeline entegrasyonunu hedeflerken (Kazgan, 1988, s. 264), ekonomik istikrarsızlık nedeniyle eski devletçi politikalara dönememe açmazını tanımlayan önemli bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Türkiye, 1946 sonrası süreçte Batı Bloku içinde yer almak adına ABD yardımları, Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi dış

destek mekanizmalarını kullanarak ekonomik kalkınma politikalarını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak bu yardımlar, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını güçlendirmekten çok, onu Batı sermayesine ve uluslararası ekonomik sisteme daha bağımlı hale getirmiştir. DP dönemi boyunca hızlanan kalkınmacı politikalar ve altyapı yatırımları, dış borçlanmayı artırmış ve Türkiye'yi IMF ve DB gibi kurumların politikalarına bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, 1958 ekonomik kriziyle daha net bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyetin ilk on beş yılındaki başarılarla sağladığı meşruiyeti, 1945 yılı sonu itibarıyla büyük ölçüde yitiren CHP iktidarı, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından toplumun her kesiminde belirgin bir değişim beklentisiyle karşı karşıya kalmıştır. 1946 yılı, siyasi alanda tek parti sisteminden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıcını işaret ederken (Önder, 2014, s. 283); geniş halk kitleleri bu tarihten itibaren pasif seyirci olmaktan çıkarak siyaset sahnesinin aktif aktörleri haline gelmiştir. Ekonomik açıdan ise, 1930'lardan beri uygulanan dışa kapalı, korumacı ve iç piyasaya odaklı iktisat politikaları esnekleştirilmiş; ithalatın serbestleşerek büyük ölçüde arttığı bir döneme girilmiştir. Bu yapısal değişimle birlikte, dış açıkların kronikleşmeye başladığı ve ekonominin dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımlarına bağımlı hale geldiği bir düzen yerleşmiştir (Boratav, 2006, s. 91-93).

Özellikle 1954 sonrası, dış borçlanma politikalarının sürdürülemez hale gelmesiyle, devletçi ekonomi anlayışına dönüş ihtiyacı ortaya çıkmış, ancak bu defa da IMF ve ABD'nin koyduğu liberal ekonomi politikalarına bağlılık zorunluluğu nedeniyle tam anlamıyla eski devletçi modele geri dönülememiştir. Böylece Türkiye'nin ekonomik modeli, hem devletin ekonomik kontrolünü sürdürmeye çalıştığı hem de dış kaynaklardan gelen sermaye ve kredilere bağımlı hale geldiği hibrit bir yapıya bürünmüştür. Bir başka deyişle 1946'dan itibaren Türkiye'de iktidarları yöneten siyasiler bir yandan devletçi politikaları savunmak zorunda kalırken, diğer yandan Batı ile entegrasyon ve dış sermaye bağımlılığı nedeniyle yeni bir ekonomik model geliştirmeye çalışmışlardır. Bu süreç, Türkiye ekonomisinin bağımlılık ilişkilerini güçlendirmiş, ekonomik karar mekanizmalarının büyük ölçüde dış dinamikler tarafından şekillendirilmesine neden olmuştur.

1950-1960 döneminde ekonomi politikalarındaki savrulmaların en önemli sonucu, 1958 ekonomik krizi ve 27 Mayıs 1960 darbesi/ara rejimi olmuştur. DP'nin ekonomik politikalarının sürdürülebilir olmaması, özellikle artan dış borç yükü, enflasyon ve gelir dağılımındaki bozulma eğilimi, ekonomik istikrarsızlığı siyasi krizle birleştirerek askeri müdahaleye zemin hazırlamıştır. Sonuç olarak bu ikilem, Türkiye'nin ekonomi politikalarında savrulma ve demokratik siyasi kültürün zayıflığının yol açtığı bir askeri ara rejim

dönemiyle biçimlenen siyasal istikrarsızlığının temel nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmıştır.

1946'da başlatılan ekonomik dönüşüm programından itibaren Türkiye'nin, dış kaynaklara olan bağımlılığı artış trendine girmiştir. Özellikle Marshall Planı kapsamında 1948-1952 yılları arasında ABD'den önemli miktarda finansman sağlanmıştır. Bu dönemden sonra da Türkiye, ekonomik büyümesini sürdürebilmek için ABD, Avrupa ülkeleri, IMF, DB gibi uluslararası kuruluşlar ve küresel finans piyasalarından sürekli olarak kredi arayışında bulunmuştur. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde dış finansmana olan bağımlılığını ortaya koymaktadır (Güven, 2005, s. 34).

Türkiye'de 1946-1950 dönemi esas itibariyle küresel sisteme entegre olma yolunda geçiş yıllarıdır. Bu yıllar özellikle uygulanan ekonomi politikasında önemli değişimlerin ve dönüşümlerin hazırlandığı yıllar olmuştur. Bu dönem 1950 yılında küresel çevrelerce önerilen liberal ekonomi politikalarını parti politikası haline getiren DP'nin iktidara gelmesi ile tamamlanmıştır (Şahin, 2007, s. 101; Çakır vd., 2020, s. 140). Örneğin; Türkiye, Mart 1947'de, DB ve IMF'ye üye olmuştur. Dönemin Başbakanı Recep Peker, TBMM'de yaptığı açıklamada, "Sizden izin istemiyoruz, sadece haber veriyoruz" (Ertuğrul, 2008, s. 77) cümlesini sarf etmiştir. Daha önce liberal ekonomi ve demokrasi aleyhinde yazılar yazan CHP'li yazarlar, bu dönemde liberal ekonomi anlayışını benimsemiş ve bu

anlayışı halka kabul ettirmek için çaba göstermişlerdir. Benzer şekilde, DP kadroları da liberalizmi benimseyerek Türkiye ekonomisinin dışa bağımlılığını kabul etmişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik politikalarında önemli bir dönüşümün yaşandığını ve ülkenin dünya ekonomisine daha fazla entegre olduğunu göstermektedir (Çavdar, 2003, s. 339).

Bu noktada genel olarak bakıldığında şunlar söylenebilir: ABD ve uluslararası finans kuruluşlarının Türkiye üzerindeki ekonomik yönlendirmeleri, uzun vadede Türkiye'nin dışa bağımlılığını artırmıştır. Bu durum şu sorunları beraberinde getirmiştir: i. Dış borçlanmanın artması ve sürdürülebilir bir sanayi politikasının geliştirilememesi, Türkiye'yi dış kaynaklara muhtaç bırakmıştır. ii. Sanayileşme yerine tarımsal üretime verilen ağırlık, ekonominin dış pazarlara bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. iii. 1958 ekonomik krizi, dış borçlanmaya dayalı büyüme modelinin sürdürülebilir olmadığını göstermiştir.

Bu süreç, Türkiye'nin ekonomik politikasında ABD ve IMF gibi dış aktörlerin belirleyici bir rol oynadığı bir dönemin başlangıcını temsil etmektedir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile başlayan tarımsal üretime dayalı büyüme modeli, ilerleyen yıllarda Türkiye'nin sınai kalkınmasını geciktirmiş ve ekonomik krizlere zemin hazırlamıştır.

Sonuç olarak 1950'lerde Türkiye'nin ekonomi politikaları, IMF, DB ve ABD yardımları doğrultusunda yönlendirilmiş ve piyasa ekonomisine geçiş süreci hızlandırılmıştır. Ancak IMF ve

DB tarafından önerilen reformların etkinliği sınırlı olmuş, yerel ihtiyaçlara tam anlamıyla uygun olmayan politikalar önerilmiştir. Ayrıca ABD'nin Türkiye'yi tarımsal üretime yönlendirme çabası, sanayileşme sürecini sekteye uğratmıştır. Son olarak şunu da vurgulamak gerekmektedir, dış yardımlar ve kredilere dayalı büyüme modeli, uzun vadede ekonomik bağımlılığı artırmış ve Türkiye'yi 1958 ekonomik kriziyle karşı karşıya bırakmıştır.

Bu çerçevede, 1950'li yıllardaki Türkiye ekonomisinin gelişim sürecinin, uluslararası ekonomik sistemle entegre olma çabaları ile ekonomik bağımsızlığın korunması arasındaki dengesizliği yansıttığı söylenebilir. DP döneminde yapılan reformlar, ekonomik büyümeyi hızlandırmış, ancak yabancı sermaye ve dış kredilere dayalı bir model inşa edilmesi, uzun vadede ekonomik kırılganlığı artırmıştır. Bu süreç, 1960 darbesine giden ekonomik istikrarsızlığın temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilmelidir.

5. DP DÖNEMİNDE EKONOMİK LİBERALİZM: SERBEST PİYASA, DIŞ BORÇLANMA VE KRİZ

1946 yılı, Türkiye'de 16 yıldır uygulanmakta olan kapalı ekonomi ve devletçilik politikalarının terk edilmesiyle ekonomik tarih açısından bir dönüm noktası olmuştur. İthalatın serbestleştirilmesi ve dış ticaretin artırılması ile Türkiye dışa açık bir ekonomik modele geçiş yapmıştır. Ancak bu geçiş, sadece ekonomik bir değişim değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir dönüşümün de habercisi olmuştur denilebilir. Bu dönemde, siyasi arenada da liberal ekonomiye geçişi destekleyen ve karşı çıkan gruplar arasında mücadeleler yaşanmış, sonuç olarak liberal ekonomi anlayışı benimsenmiştir. Bu süreçte, CHP içindeki devletçilik anlayışında reformu savunan kanadın yenilgisiyle birlikte, liberal ekonomiye geçişin önü açılmıştır (Boratav, 2006, s. 28). Bu süreçte, CHP içindeki reformcuların bu başarısızlığı, devletçiliğin terk edilmesine yönelik siyasi kararların hızlanmasına neden olmuştur. Özellikle 1946 sonrası DP'nin ekonomik liberalizasyon vurgusu, 1950 seçimleri ile Türkiye'nin ekonomik yapısını tamamen değiştirecek bir sürecin başlangıcına işaret etmektedir.

DP, serbest piyasa ekonomisini savunan bir söylemle iktidara gelmiş, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra ekonomide köklü değişikliklere gitmiştir. Bu süreçte özel sektörün teşviki ve kamu sektörünün daraltılması, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi ve

dış ticaretin serbestleştirilmesi, altyapı yatırımlarına ve tarımsal üretime öncelik verilmesi, tarım makinelerinin yaygınlaştırılması ve traktör kullanımının artırılması, Marshall Planı kapsamında ABD yardımlarıyla karayolu yatırımlarının hızlandırılması gibi politikalar uygulanmıştır. Bu süreçte DP hükümeti, ekonomik büyümeyi hızlandırmış ve özellikle kırsal kesimin refahını artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Ahmad (1985) tarafından DP'nin ilk yılları "Altın Yıllar" olarak değerlendirilmiştir. Kore Savaşı'nın yarattığı ekonomik fırsatlar da DP'nin ekonomik büyümesini desteklemiş, dış ticarette geçici bir denge sağlanmıştır. DP, altyapı yatırımları, tarımsal kredi destekleri ve özel sektörü teşvik eden politikalar izleyerek ekonomik kalkınmaya odaklanmıştır (Kepenek ve Yentürk, 2008).

DP'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'de ekonomik politikalarda köklü bir dönüşüm süreci başlamıştır. Parti, seçim kampanyası boyunca liberal ekonomiyi benimsediğini ve serbest piyasa ekonomisine geçişi hedeflediğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, tek parti döneminde devletçilik ilkesine dayalı ve devlet müdahalesinin yoğun olduğu ekonomik modelin eleştirilmesi üzerine inşa edilmiştir. DP, iktidara gelerek bu vaadini hayata geçirmeye çalışmış ve ekonomide liberalizmi uygulamaya yönelik politikalar izlemiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunu hedefleyen ve özel sektörün rolünü artırmayı amaçlayan bir anlayışın egemen olmasına yol açmıştır. Ancak, bu sürecin kökenleri İkinci Dünya

Savaşı'na kadar uzanan daha eski ekonomik ve siyasi gelişmelere dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ekonomik zorluklar karşısında Türkiye'de uygulanan Toprak Mahsulleri Vergisi, 1943 yılında çiftçiler arasında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Verginin oranı ve uygulanma şekli, çiftçilerin zaten zor durumda olan ekonomik koşullarını daha da kötüleştirmiştir. Bu durum, kırsal kesimde yaşayan halkın mevcut siyasi iktidara olan güvenini sarsmış ve muhalefetin güçlenmesine zemin hazırlamıştır. Verginin adaletsiz olduğu ve belirli kesimlerin çıkarlarına hizmet ettiği yönündeki görüşler, kamuoyunda geniş bir kabul görmüştür. Bu durum, açık oy ve gizli sayım gibi demokratik geleneklere aykırı 1946 yılı seçimleri sonrası DP'nin yükselişinde önemli rol oynamıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir (Eroğul, 1998, s. 18). DP iktidarının 1950-1953 dönemindeki bu olumlu ekonomik gelişmelere karşın iklim koşullarının kötü gitmesine bağlı olarak tarımsal üretimin gerilemesi neticesinde Türkiye ekonomisi 1954 yılında ekonomik küçülme yaşamıştır (Torun, 2002, ss. 238-239). 1954 sonrasında iktisadi, büyüme oranlarının pozitif olsa da görece zayıflaması, dış borçların artması ve ithalatın denetimsiz büyümesi ülkenin ekonomik kırılganlığını artırmıştır. Yani DP'nin büyüme modeli, daha çok dış yardımlara ve dış borçlanmaya bağımlı bir kalkınma anlayışına dayanıyordu. Bu nedenle, 1954 sonrası ekonomik sıkıntılar ve

krizler kaçınılmaz hale gelmiştir. 1958 ekonomik krizi, DP'nin köklü istikrar önlemleri almasını gerektirmiş, bu kapsamda Türk lirası devalüe edilmiş ve IMF ile anlaşmalar yapılmıştır (Eroğul, 2003). Ancak, bu politikalar halk nezdinde ekonomik kaygıları derinleştirerek DP'ye olan toplumsal desteği azaltmıştır.

1950 yılında iktidara gelen DP, Türkiye'de büyük bir kalkınma hamlesi başlatmıştır (Yücel, 2015). Bu hamle, yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi, yeni sektörlerin geliştirilmesini ve yabancı ülkelerden kredi alınarak para arzını artırmayı hedeflemiştir. Bu yıllarda iç ve dış gelişmelerin de desteğiyle başarıdan başarıya koşulmuştur (Kumcu ve Pamuk, 2001, s. 9). Şöyle ki tarımda verimlilik artmış ve DP ekonomide başarıları sayesinde halkın gözündeki yerini bir kez daha sağlamlaştırmıştır. Bu politikalar, ilk yıllarda önemli ölçüde başarı elde etmiş ve Türkiye ekonomisinde büyüme sağlanmıştır. Ancak, bu hızlı büyümenin uzun vadede bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmesi, sonraki yıllarda tartışma konusu olmuştur. Özellikle dış borçların artması, gelir dağılımındaki eşitsizlikler ve ekonomik kırılganlık gibi sorunlar, bu dönemde uygulanan politikaların eleştirilmesine neden olmuştur. (Hiç, 1970, s. 11).

Öte yandan DP döneminde uygulanan tarım ve sanayi politikaları, Türkiye'nin ekonomik yapısını kökten değiştirmiştir. Şeker pancarı üretimi gibi tarımsal faaliyetlerdeki artış, kırsal kalkınmayı desteklerken, çimento ve tekstil

sanayilerinin gelişmesi ise ülkenin sanayileşme sürecini hızlandırmıştır. Bu dönemdeki ekonomik büyüme, halkın yaşam standardını yükseltmiş olsa da aynı zamanda çevre sorunları ve bölgesel gelişme eşitsizlikleri gibi yeni sorunları da beraberinde getirmiştir (Aydemir, 2000, s. 153). DP iktidarı döneminde Türkiye'de uygulanan iktisadi politikalar, tarım sektöründe destekleyici fiyat politikaları ve kredi olanaklarının artırılmasıyla üretimi teşvik etmeyi amaçlamıştır. Kore Savaşı'nın yarattığı dünya konjonktürü, Türkiye'nin ihracatını artırarak dış ticaret dengesini iyileştirmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde uygulanan liberal dış ticaret politikası ise, yatırım malları ithalatını artırarak sanayileşme sürecini hızlandırmayı hedeflemiştir. Ancak bu politikaların uzun vadeli etkileri ve maliyetleri, günümüzde hala tartışılmaya devam etmektedir (Hiç, 1970, s. 118).

Bu noktada belirtmek gerekir ki, DP hükümetleri, 1950'lerden itibaren uyguladığı tarım politikalarıyla kırsal kesimin desteğini kazanarak uzun yıllar iktidarda kalmıştır. Vergi reformları, buğday fiyatlarının 1949'da 21-27 kuruştan 1951'de 38-45 kuruşa çıkarılması gibi fiyat destekleri ve kredi olanaklarının genişletilmesi gibi önlemler, çiftçilerin gelirlerini artırmış ve tarımsal üretimi teşvik etmiştir. Bu politikalar, siyasi istikrarı sağlayarak ekonomide öngörülebilirlik oluşturmuş ve yatırımları desteklemiş olsa da tarımsal üretimde verimlilik artışına yeterince katkı sağlayamadığı ve büyük toprak

sahiplerini daha çok avantajlandırdığı yönünde eleştiriler de almıştır.

DP'nin tarım politikaları, Türkiye'nin tarım yapısının uzun yıllar boyunca şekillenmesinde önemli bir rol oynamış ve kırsal kesimden şehirlere göç hareketlerini etkilemiştir (Keyder, 1983, s. 201). Bu bağlamda 1950-1960 dönemi, Türkiye'de kırsal kesimden kente göçün hızlanması, sanayileşme sürecinin ivmelenmesi ve sosyal yapının dönüşümü gibi önemli toplumsal ve ekonomik değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur (Yücel, 2002, s. 241). Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (Burçak, 1979; Akşin, 2007, s. 302) gibi tarım reformları, kırsal kalkınmayı desteklerken, devlet teşvikli sanayileşme politikaları ise yeni iş imkanları yaratmıştır. Bu dönemde, eğitimde yapılan atılımlar okuryazarlık oranını yükseltmiş ve sosyal mobiliteyi artırmıştır. Ancak, hızlı kentleşme, gelir eşitsizlikleri ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır. Lipset (1959) gibi sosyologlar, bu dönemi Türkiye'nin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirirken Baykal (1990) gibi tarihçiler ise bu sürecin karmaşık ve çelişkili bir karaktere sahip olduğunu vurgulamaktadır.

DP döneminde uygulanan ekonomi politikaları, devletçilik anlayışından uzaklaşarak özel sektöre daha fazla alan açmayı hedeflemiştir. DP hükümetleri, ekonomik faaliyetlere doğrudan müdahale etmek yerine, özel teşebbüsü teşvik ederek ekonomik büyümeyi sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönemde, devlet

yatırımları tamamlayıcı bir rol üstlenirken, ekonomide karma yapı (karma ekonomi modeli) oluşmuştur (Albayrak, 2004, s.303). Ayrıca Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana ilk kez özel yabancı sermaye de teşvik edilerek, ülke ekonomisine yeni kaynaklar sağlanması hedeflenmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda çıkarılan kanunlarla yabancı sermaye yatırımları için önemli teşvikler sunulmuş, böylece Türkiye ekonomisi uluslararası sermayeye açılmıştır (Gökçeli, 2024). Bu dönemde uygulanan politikalar, Türkiye'nin ekonomik yapısında önemli dönüşümlere yol açmış ve ülkenin sanayileşme sürecinde önemli bir adım atmasına katkı sağlamıştır. Ancak, bu politikaların uzun vadeli etkileri ve olası riskleri üzerine farklı görüşler bulunmaktadır (Yaşa, 1980, s. 188-189).

DP döneminde, iktidarın öncelikli amacı olarak ekonomik kalkınma ve yatırımlar belirlenmiştir. Bu dönemde, devlet bütçesinden ayrılan önemli kaynaklar, ülke genelinde çeşitli yatırım projelerine yönlendirilmiştir. Özellikle sanayi tesisleri, altyapı projeleri ve tarımsal üretimi destekleyici yatırımlara ağırlık verilmiştir. DP hükümetleri, bu yatırımlar aracılığıyla hem ekonomik büyümeyi sağlamayı hem de halkın refahını artırmayı hedeflemiştir. Ancak, bu dönemde örneğin DP'nin 1957 seçimleri için belirlediği "her ile bir fabrika" sloganı ile uygulanan kamu yatırım politikalarının uzun vadeli etkileri ve sürdürülebilirliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Özellikle, kamu kaynaklarının etkin kullanımı, borçlanma ve

dışa bağımlılık gibi konular, bu dönemde sıkça tartışılan konular arasındadır.

DP hükümetlerinin gerçekleştirdiği büyük çaplı yatırımlar, ağırlıklı olarak dış yardımlar ve borçlanma yoluyla finanse edilmiştir (Çakmak, 2022). Dış kaynakların kesildiği veya borçlanma olanaklarının kısıtlandığı dönemlerde ise yatırımlar için gerekli finansman sıkıntısı yaşanmış, bu durum enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. DP lideri Adnan Menderes, enflasyon ile yatırım yapma gerekliliği arasında bir tercih yapmak zorunda kaldığını belirterek, enflasyonlu bir ortamda bile yatırım yapmaya devam etmeyi tercih etmiştir. Bu karar, kısa vadede bazı ekonomik zorluklara yol açsa da uzun vadede ülkenin kalkınması için gerekli görülmüştür. Ancak, bu politikaların sürdürülebilirliği ve uzun vadeli etkileri, günümüzde hala tartışılmaya devam etmektedir. (Dikilitaş, 2007, s. 137).

DP döneminde ekonomi politikaları konusunda liberalizm, devletçilik ve karma ekonomi gibi farklı yaklaşımların tartışıldığı ancak bu yaklaşımların nasıl bir araya getirileceği konusunda net bir yol haritasının sunulmadığı söylenebilir. DP iktidarının ilk yıllarında, uygun dış koşulların da etkisiyle ekonomi canlansa da sürdürülebilir bir büyüme ve kalkınma için uzun vadeli bir plan eksikliği dikkat çekmektedir. Bu durum, zamanla ekonomik politikalardan ve yaşanan sıkıntılardan memnuniyetsizliği artırmış ve siyasi istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri haline

gelmiştir. DP dönemi, Türkiye'nin ekonomik tarihinde önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen, uygulanan politikaların uzun vadeli etkileri ve sürdürülebilirliği konusunda ciddi soru işaretleri bulunmaktadır.

1954 yılı itibarıyla, DP'nin ekonomik modelinde kırılmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu dönemde dış borçlar hızla artmış, dış kredilere olan bağımlılık büyümüştür. İthalatın serbestleştirilmesi, Türkiye'nin dış ticaret (dolayısıyla döviz gelir gider) dengesini bozmuş, cari açık büyümüştür. Tarım sektöründe yaşanan verimlilik sorunları, kırsal kesimde ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. DP'nin sanayileşme çabaları yetersiz kalmış ve ithal ikameci sanayi politikaları gecikmiştir.

Bu süreçte, DP hükümetleri 1958'de büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. 4 Ağustos 1958 istikrar paketinin (Karluk, 2005, s. 403) açıklanmasına yol açan ekonomik kriz, DP'nin ekonomi politikalarının sürdürülebilir olmadığını gösteren en önemli dönüm noktalarından biridir. Bu krizde: IMF ile yapılan yeni anlaşmalar çerçevesinde kemer sıkma politikaları uygulanmış, TL devalüe edilmiş ve ithalat kısıtlanmıştır, DP hükümeti halk desteğini kaybetmiş ve ekonomik hoşnutsuzluk artmıştır. Bu kriz, DP'nin ekonomik gücünü ve siyasi meşruiyetini önemli ölçüde zayıflatmış, DP'nin otoriterleşme eğilimlerini artırmasına neden olmuştur. Özellikle DP'nin basın özgürlüğünü kısıtlaması, muhalefeti baskı altına alması ve

üniversitelerle gerilim yaşaması, 27 Mayıs 1960 darbesine giden sürecin temel dinamiklerinden biri olmuştur.

DP dönemi, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinin temellerinin atıldığı, ancak dışa bağımlılığın da derinleştiği bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin 1960 sonrası ekonomik politikalarını da şekillendirmiş ve planlı ekonomi dönemine geçişe zemin hazırlamıştır. DP'nin ilk yıllarındaki ekonomik büyüme süreci, daha önce belirtildiği üzere 1954 sonrasında çeşitli krizlerle zedelenmiş ve ekonomik istikrarsızlık siyasi gerilimleri tırmandırmıştır.

Ekonomik verileri göz önünde bulunduracak olursak, 1950-1960 dönemine ait kamu gelir ve giderlerinin GSMH'ye oranları ile bütçe açıkları, DP iktidarının uyguladığı ekonomi politikalarının mali disiplin üzerindeki etkilerini çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır (Bkz. Tablo 1)

Tablo: 1. 1950-1960 Arası Devlet Gelirleri ve Giderleri (Genel ve katma bütçe)

Yıllar	Devlet Gelirleri (Milyon TL)	Gelirlerin GSMH'ya Oranı (%)	Devlet Giderleri (Milyon TL)	Giderlerin GSMH'ya Oranı (%)	Bütçe Açığı (Milyon TL)
1950	1.670,6	16,1	1.826,9	17,6	156,3
1951	1.821,3	14,8	2.023,6	16,5	202,3
1952	2.336,3	16,3	2.587,0	18,1	250,7
1953	2.250,1	13,4	2.511,8	14,9	261,7
1954	2.300,9	13,4	2.662,0	15,6	361,1
1955	2.694,7	12,8	3.394,3	16,1	699,6
1956	3.260,2	13,4	3.771,2	15,5	511,0
1957	3.948,5	12,9	4.302,6	14,1	354,1
1958	4.548,5	12,6	5.136,3	14,2	487,8
1959	6.012,7	13,5	6.945,5	15,5	1.932,8
1960	6.333,0	12,9	7.631,5	15,6	1.298,5

Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı, 1963, s. 17.

1950 yılında devlet gelirlerinin GSMH'ye oranı %16,1, giderlerin oranı ise %17,6'dır. Bu da %1,5 oranında bir bütçe açığına işaret etmektedir. Ancak 1960 yılına gelindiğinde bu fark ciddi biçimde büyümüştür: gelirlerin GSMH'ye oranı %12,9'a gerilerken, giderlerin oranı %15,6'ya çıkmış, böylece bütçe açığı %2,7'ye ulaşmıştır. Özellikle 1954 sonrası dönem, DP'nin kısa vadeli büyüme hedefleri doğrultusunda yürüttüğü harcama politikalarının mali sürdürülebilirlik açısından ciddi zaaflar taşıdığını göstermektedir. 1955 yılında gelirlerin GSMH'ye oranı

yalnızca %12,8 iken giderlerin oranı %16,1'e çıkmış; %3,3'lük büyük bir açık ortaya çıkmıştır. Bu veriler, "plansız harcamaların" kamu maliyesinde dengesizliğe neden olduğunu ve kamu kesiminin artan harcamaları finanse etmekte zorlandığını göstermektedir.

Bu açıklar, sadece nominal büyüklüklerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda kamu kesimi harcamalarının makroekonomik istikrar üzerindeki baskısını artırmıştır. 1958 yılında yaşanan döviz krizi ve ardından gelen IMF destekli istikrar programı, bu süreçte büyüyen açıkların ve dış ödemeler dengesindeki bozulmaların doğal bir sonucu olarak okunabilir. Nitekim 1959 yılında bütçe açığı 1.932,8 milyon TL gibi oldukça yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bütçe açıklarının artışı, toplumda özellikle gelir dağılımı üzerindeki etkileriyle de hissedilmiş; kamu kaynaklarının daha çok kentli ve tarımsal burjuvazi lehine kanalize edilmesi, geniş halk kesimlerinin ise yoksulluk ve hayat pahalılığıyla mücadele eder duruma gelmesi, siyasi huzursuzluğun ekonomik temelini oluşturmuştur (Savran, 1987; Koray, 1994). Bu dönemde enflasyonist baskıların yoğunlaşması, halkın reel alım gücünü azaltmış, buna karşın kamu kaynaklarının verimsiz kullanımını artırmıştır. DP döneminde büyümeci ekonomi politikaları kısa vadede makroekonomik canlanmayı sağlasa da 1954 sonrası süreçte ortaya çıkan bütçe açıkları, ekonomik istikrarsızlığın ve siyasi

krizlerin başlıca yapısal dinamiklerinden biri haline gelmiştir (Beşkaya ve Manan, 2009).

1950–1960 dönemi, Türkiye ekonomisinde makroekonomik göstergeler açısından yalnızca büyüme ve bütçe açıklarının değil, aynı zamanda fiyat istikrarının da giderek bozulduğu bir sürece işaret etmektedir. Tablo 2'de yer alan TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) ve TEFE (Toptan Eşya Fiyat Endeksi) değişim oranları, özellikle 1954 sonrasında gözlemlenen enflasyonist baskıyı göstermektedir.

Tablo 2: 1950-1960 TÜFE ve TEFE değişim oranları

YIL	TÜFE DEĞİŞİM ORANLARI %	TEFE DEĞİŞİM ORANLARI %
1950	-4,3	-10,2
1951	1,1	6,7
1952	5,1	0,8
1953	4,8	2,3
1954	9	11
1955	11,9	7,2
1956	11,5	16,8
1957	12,5	18,7
1958	15,7	15,1
1959	22,6	19,5
1960	7,4	5,3

Kaynak: Öztürk, 2021, s.7.

1950 yılında TÜFE'deki değişim oranı %-4,3, TEFE'de ise %-10,2 olarak kaydedilmiştir. Bu, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin getirdiği fiyat düşüşü eğilimini yansıtmaktadır. Ancak bu fiyat istikrarı uzun sürmemiş, 1954 yılından itibaren her iki endekste de çift haneli artışlar kaydedilmiştir. Özellikle 1958'deki kriz yılına gelindiğinde TÜFE artışı %15,7, TEFE artışı ise %15,1'e ulaşmıştır. Bu artışlar, fiyatlar genel düzeyinde şok edici yükselişleri temsil ederken, halkın alım gücünün de aynı ölçüde eridiğini göstermektedir.

1959 yılı bu eğilimin doruk noktası olmuştur. TÜFE %22,6, TEFE %19,5 oranında artmıştır. Bu oranlar, aynı yıl kamu bütçesindeki 1.932,8 milyon TL'lik dev açık ile düşünüldüğünde, kamu harcamalarının fiyatlar üzerindeki baskısını ve kontrolsüz para arzının yarattığı enflasyonist etkiyi gözler önüne sermektedir. Bu dönemde gıda arzındaki daralma, dış borçların artması ve ithalata dayalı büyümenin kırılganlığı, enflasyonu yalnızca mali değil aynı zamanda yapısal bir sorun haline getirmiştir (Karluk, 2002, s. 426).

DP'nin 1950–1953 dönemindeki görece fiyat istikrarı başarısı, 1954 sonrası uygulanan popülist ve plansız ekonomi politikaları nedeniyle sürdürülememiştir. 1954-1959 yılları arasında TÜFE ortalama %13, TEFE ise %14 oranında artış göstermiştir. Bu yapısal bozulma, yalnızca fiyatlar üzerinden değil, aynı zamanda bütçe dengesi (Bkz Tablo 1), dış açıklar (Bkz. Tablo 3) ve toplumsal hoşnutsuzluklar aracılığıyla da

siyasal sisteme sirayet etmiştir. Tablo 2'deki veriler, 1954 sonrası dönemin hem mali disiplin hem de fiyat istikrarı açısından kırılganlaştığını, enflasyonun siyasi sonuçlar doğurabilecek kadar kritik bir sorun haline geldiğini belgelemektedir. Bu ekonomik ortam, hem 1958 İstikrar Programı'nın uygulanma zorunluluğunu doğurmuş hem de 1960 askeri müdahalesinin toplumsal meşruiyet zemininin oluşmasına katkı sunmuştur.

Tablo: 3. 1947-1960 Dönemi Dış Borç Göstergeleri

Borçlanmanın Yapıldığı Yıl	Borç Alınan Ülke	Borçlanma ile Gerçekleştirilen Harcama	Borç Miktarı
1947	IMF	-	5 Milyon $
1949	ABD	-	33,8 milyon$
1950	ABD	İlk Amerikan Yardımı	24 milyon $
1950	Dünya Bankası	Silo Kredisi	3,9 milyon $
1950	Dünya Bankası	Sınai Kalkınma Kredisi	9 milyon $
1950	Dünya Bankası	Liman Kredisi	12,5 milyon $
1950	Avrupa Tediye Birliği	-	55 milyon $
1952	IMF	-	10 Milyon $
1953	IMF	-	20 milyon $
1952	Dünya Bankası	-	25,2 milyon $
1954	Dünya Bankası	-	3,8 milyon $
1952	ABD	Marshall Yardımı	11,2 milyon $
1955	ABD	Marshall Yardımı	20 milyon $
1956	ABD	Marshall Yardımı	25 milyon $
1957	ABD	Marshall Yardımı	25 milyon $
1957	IMF	-	13,5 milyon $
1958	Avrupa İktisadi Birliği Memleketleri	İstikrar programı kredisi	75 milyon $
1958	Avrupa Para Anlaşması	İstikrar programı kredisi	25 milyon $
1958	IMF	İstikrar programı kredisi	25 milyon $
1958	Export- Import Bank	İstikrar programı kredisi	37,5 milyon $
1958	Kalkınma İkraz Fonu	İstikrar programı kredisi	37,5 milyon $
1959	ABD	-	97,2 milyon $
	ABD	-	26,5 milyon $
1960	Almanya	-	37 milyon $

Kaynak: Yılmaz, 2023.

1946–1960 arası dış borç verileri (Tablo 3), Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında yaşadığı dönüşümün, özellikle liberal ekonomi politikalarına geçiş sürecinin ve Marshall Planı'na eklemlenmenin somut bir yansımasıdır. Tablo incelendiğinde, bu

dönemin dış borçlanma tarihinde iki temel kırılma hattı öne çıkmaktadır. Özellikle 1950 sonrası dönemde dış borçların önemli bir kısmı ABD kaynaklıdır. 1950 yılında 24 milyon dolarlık ilk Amerikan yardımı ile başlayan bu süreç, Marshall Yardımı altında devam etmiştir. 1955-1957 yılları arasında ABD'den alınan toplam Marshall borçlarının 80 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Bu dönem, Türkiye'nin dış politika tercihleriyle de örtüşen şekilde ABD güdümündeki Batı Blok'una eklemlenme sürecini ve onun ekonomik araçlarını temsil ettiği söylenebilir. Ancak bu borçların geri ödemeye yönelik değil, siyasi bağlılığı artırma amacı taşıyan "yardım görünümlü kredi" niteliği, dış borçlanmanın sürdürülebilir bir kalkınma modeli yaratmadığını ortaya koymaktadır.

1958 yılı, dış borçlanmanın bir kriz yönetimi aracına dönüştüğü döneme işaret eder. Öte yandan dış borç yükü ağırlaşmış, 1958'de IMF'den borç alınması çabasına girilmiş ve dış borç yükü 1958'de kritik seviyeye ulaşmış ve ekonomik bağımlılık artmıştır (Boratav, 2006). Türkiye'nin moratoryum ilan etmesiyle birlikte, IMF, Avrupa İktisadi İş birliği Teşkilatı ve diğer Batılı finans kurumlarından alınan borçlar, istikrar programının hayata geçirilmesini sağlamak üzere verilmiştir. Bu bağlamda 1958 yılına ait dış borçlanma tutarı (yaklaşık 187 milyon $) tabloda da gösterildiği üzere zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde alınan borçlar yalnızca yatırım için değil, önceki borçların yapılandırılması, ödemelerin ertelenmesi ve döviz

krizinin yönetimi için kullanılmıştır. Bu durum, dış borçlanmanın bir kalkınma aracı olmaktan çıkıp, mali istikrarı sağlamak üzere kısa vadeli finansman aracına dönüştüğünü göstermektedir.

1950'li yılların ortasından itibaren sadece ABD değil, Dünya Bankası, IMF vb. gibi çok taraflı kurumlarla da borç ilişkileri kurulmuştur. Bu durum, Türkiye'nin dış finansman kaynaklarını çeşitlendirme arzusunu gösterse de yapısal bir dönüşüm yaratmak yerine bağımlı kalkınma modeli içinde borçları sürdürülebilir kılmaya yönelik bir eğilim yaratmıştır. 1950-1960 döneminde dış borçlanma yaklaşık %800 artmıştır. Bu artış, içerideki düşük tasarruf oranı, altyapı yatırımı ihtiyacı ve ithalat bağımlı sanayileşme modeli ile doğrudan ilişkilidir. Alınan borçların büyük kısmı verimlilik artışı sağlayacak üretken yatırımlara değil, döviz açığını kapatma ve ithalata yönelmiştir. Borç kompozisyonunda 1958 sonrası kısa vadeli ve kriz yönetimine dönük borçlanma biçimleri ağırlık kazanmıştır. Bu tablo, Türkiye'nin 1950'lerde dışa açık bir ekonomi modeline geçerken, siyasi ve ekonomik olarak dış borç bağımlılığının yapısal hale geldiğini göstermektedir.

1950–1960 arası tarım sektörü büyüme oranları (Bkz. Tablo 4), DP'nin ekonomi politikalarının kırılgan karakterini ve sektörel önceliklerinin yapısal zaaflarını açıkça ortaya koymaktadır. 1950 yılında %10,9 ve 1951'de %19,8'lik yüksek oranlarla başlayan büyüme süreci, savaş sonrası genişlemeci dış

kaynak kullanımı ve tarımda mekanizasyon ile açıklanabilir. Ancak takip eden yıllarda büyüme oranları düzensiz ve giderek istikrarsız bir seyir izlemeye başlamıştır. Özellikle 1954 yılında %–13,9 gibi çarpıcı bir daralma yaşanmış, 1959'da büyüme %0,3'e kadar gerilemiş, 1960 yılında ise ancak %2,3'lük sınırlı bir toparlanma gerçekleşmiştir.

Şekil 4. Tarım Sektöründe Ekonomik Büyüme (1950-1960)

Yıllar	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Büyüme	10.9	19.8	9.5	8.7	-13.9	9.8	5	6.5	9.2	0.3	2.3

Kaynak: T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2015, 11.

DP'nin başlarda uyguladığı hızlı traktörleşme ve tarımsal genişleme politikaları, kısa vadede olumlu sonuçlar üretmiş ancak uzun vadeli yapısal reformlarla desteklenmediği için sürdürülebilirlikten yoksun kalmıştır. Tarımda verimliliğe değil üretim hacmine odaklanan bu yaklaşım, özellikle kötü hava koşullarına bağlı ürün kıtlıklarında büyümeyi hızla negatife çevirmiştir. Bu durum, 1954 yılındaki ciddi daralma ve 1958'deki %9,2 oranındaki büyümeye karşın izleyen yıl %0,3'e düşüşle yeniden gözlemlenmektedir. Tarımsal büyümenin seyri, sadece ekonomik bir gösterge değil, aynı zamanda siyasal

istikrarın da belirleyicisi olmuştur. 1950'lerin başında kırsal kalkınma üzerinden elde edilen siyasal destek, 1954 sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılarla birlikte sarsılmıştır. Artan hayat pahalılığı, düşük verim ve tarım gelirlerindeki düşüş, kırsal kesimde memnuniyetsizliği büyütmüş, bu da DP'ye yönelik toplumsal tepkiyi beslemiştir. Özellikle 1958 krizi ve dış ticaret açığının büyümesi, makro düzeydeki dengesizliklerin tabana yansımasını hızlandırmıştır.

Tarım sektöründe gözlenen bu büyüme profili, planlamaya dayalı bir kalkınma anlayışının neden gerekli hale geldiğini de göstermektedir. 1960 yılına gelindiğinde, büyüme oranının ancak %2,3 gibi sınırlı bir düzeyde gerçekleşmesi, ekonominin tarıma dayalı yapısının sınırlarını açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda tablo, tarımsal büyümenin Cumhuriyet döneminin ilk büyük kalkınma kırılmalarından biri olduğunu ve 1960 müdahalesinin yalnızca bir siyasal tepki değil, aynı zamanda bir ekonomik yeniden yapılanma arayışı olduğunu da göstermektedir. Tarım sektöründeki bu inişli çıkışlı büyüme trendi, ekonomik istikrarsızlık ve siyasi kutuplaşmayı birlikte beslemiştir.

Özetle Tablolarda da görüldüğü üzere dış borçlanmaya dayalı büyüme modeli ve ithalatın serbestleştirilmesi, Türkiye'yi kırılgan bir ekonomi yapısına sürüklemiştir. Bu bağlamda DP'nin ekonomi politikaları, 1950'lerin başında başarılı görünse de uzun vadede sürdürülebilir bir kalkınma modeli

oluşturamamıştır. Türkiye'nin dış yardımlara bağımlılığı artmış, sanayileşme süreci sekteye uğramış ve ekonomik istikrarsızlık yaşanmıştır. 1958 ekonomik krizi ve DP'nin ekonomik politikalarına yönelik artan hoşnutsuzluk ve artan siyasi gerilim 1960 darbesine giden süreci hızlandırmıştır.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana tek parti olarak ülkeyi yöneten CHP, 1945'te çok partili siyasi hayata geçilmesiyle muhalefette yer alan DP karşısında güç kaybederek 1950 seçimlerinde iktidarı rakibine bırakmıştır. Bu devir teslim, iki parti arasında şiddetli bir güç mücadelesini başlatmıştır. Başlangıçta halkın büyük çoğunluğunun desteğini alan DP, ilerleyen yıllarda ekonomik sıkıntılar, öğrenci hareketleri ve ordu ile yaşanan uyuşmazlıklar gibi nedenlerle "baskıcı" ve "antidemokratik" bir parti olarak algılanmaya başlanmıştır. Siyasetin medya, ordu, muhalefet ve öğrencilerle yaşadığı bu köklü sorunlar dizisi, meşru olmayan bir hareket olan askeri darbeyi tetiklemiştir. Ülkedeki huzursuzluğu giderme gerekçesiyle 27 Mayıs 1960'ta, 38 subaydan oluşan MBK tarafından gerçekleştirilen bu askeri müdahale, yalnızca yönetim yapısını değil, aynı zamanda bireylerin sosyal yaşamındaki dengeleri de altüst etmiştir.

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçişin ardından, 1950 seçimleriyle yirmi yedi yıllık CHP iktidarı sona ermiş ve ülke yönetimine DP geçmiştir. Bu kritik değişim dönemi, iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin sürekli gerginleştiği bir atmosferde yaşanmış; ordunun içinde dahi çeşitli cuntalaşma hareketleri filizlenmiştir. Özellikle 1957 sonrasında belirginleşen çatışmacı siyasi zemin, DP yönetiminin muhalefeti kısıtlayıcı

uygulamaları ve basını baskı altına alma girişimleriyle derinleşmiştir. Artan siyasi kutuplaşma, ordudaki cunta faaliyetlerinin bir darbe hedefine doğru hızlanmasına neden olmuştur. Nihayetinde, kökleri zayıf olan demokratik siyasal kültür ve deneyim eksikliği gibi yapısal faktörler, ülkeyi 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile yüzleşmeye götüren temel nedenler arasında yer almıştır (Özdemir vd., 2025, s. 2).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, Türkiye'nin siyasi ve ekonomik tarihindeki en önemli kırılma noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmada, DP iktidarının ekonomi politikalarının 1960 darbesine giden süreçte nasıl bir rol oynadığı analiz edilmiştir. Çalışma boyunca yapılan tartışmalar ışığında, bu dönemdeki ekonomik büyüme sürecinin sürdürülebilirlik açısından ciddi sorunlar içerdiği, dış borçlanmaya dayalı bir modelle yürütüldüğü ve ekonomik istikrarsızlıkların siyasi gerilimleri artırdığı ortaya konmuştur.

DP'nin ekonomi politikaları, 1950'lerin başında başarılı görünse de uzun vadede Türkiye'yi büyük bir ekonomik krizin eşiğine getirmiştir. Özellikle 1954 sonrası dönemde büyüme oranlarının görece gerilemesi, ekonomik daralmanın hızlanması, dış borç yükünün artması, enflasyonist baskıların yükselmesi ve kentli kesimde memur ve işçiler ile sabit gelirli kesimlerin gelir düzeylerinin enflasyon karşısında reel olarak gerilemesinin yarattığı gelir dağılımındaki bozulmanın ortaya çıkması toplumsal hoşnutsuzluğu körüklemiştir. Hızlı büyüme ile

başlayan ekonomik modelin, gerekli yapısal reformlar ve uzun vadeli planlamalardan yoksun olması, ekonomik krizlere ve siyasi istikrarsızlıklara zemin hazırlamıştır.

DP iktidarı boyunca uygulanan serbest piyasa ekonomisi, özel sektör teşviki ve liberal ekonomi politikaları, Türkiye'nin ekonomik büyümesini kısa vadede hızlandırmış ancak uzun vadede dışa bağımlılığı artırmıştır. ABD'den gelen Marshall Yardımları, Truman Doktrini ve IMF ile yapılan anlaşmalar, Türkiye'nin dış yardımlara bağımlı hale gelmesine neden olmuş, böylece ekonomik politikaların sürdürülebilirliği dış finansman olanaklarına bağlanmıştır. DP'nin sanayi yatırımları konusundaki yetersizliği ve ithal ikameci politikaları geciktirmesi, Türkiye'nin dış kaynaklarla büyüyen ancak sanayileşemeyen bir ekonomi olarak kalmasına yol açmıştır.

Bu noktada darbeye giden sürecin sosyo-ekonomik ve politik analizi bağlamında, Lipset'in ekonomik kalkınma-demokrasi ilişkisi ve Huntington'ın ekonomik dönüşüm-siyasal istikrarsızlık teorisi ışığında 1950'ler Türkiye'sini değerlendirmek mümkündür. Lipset'e göre ekonomik büyüme, demokratikleşmeyi güçlendiren bir unsur olsa da Türkiye örneğinde bu süreç daha farklı işlemiştir. DP dönemi boyunca ekonomik büyüme sağlanmış, ancak gelir dağılımındaki eşitsizlik ve ekonomik refahın dengesiz paylaşımı, muhalefet partileri yanı sıra askeri ve bürokratik kesimde siyasal sisteme olan güveni sarsmıştır. Huntington'ın savunduğu gibi, hızlı

ekonomik büyüme ile ortaya çıkan sosyal ve ekonomik dönüşümler, siyasal sistem tarafından yönetilemediğinde krizler doğabilmektedir. 1950'li yıllarda DP iktidarının hızlandırdığı ekonomik değişim ve köyden kente doğru göç süreci, siyasal ve toplumsal gerilimleri daha da artırmış, ekonomik sorunların toplumsal hoşnutsuzluğa dönüşmesi ise askeri müdahaleye giden süreci tetiklemiştir.

Özellikle 1958 ekonomik krizi, DP hükümetinin ekonomi politikalarındaki başarısızlığın en somut göstergesi olmuştur. IMF ile yapılan anlaşma çerçevesinde, Türk lirasının devalüe edilmesi ve ithalatın sınırlandırılması, halkın alım gücünü düşürmüş, fiyat istikrarsızlıklarına ve ekonomik daralmaya neden olmuştur. DP, ekonomik sorunları aşabilmek için sert politikalar uygulamaya başlamış, bu da siyasal gerilimleri artırarak otoriterleşme eğilimini hızlandırmıştır. Ekonomik krizle birlikte DP'nin siyasi baskıları artırması, basın özgürlüğünü kısıtlaması ve muhalefeti susturmaya yönelik politikalar izlemesi, kentli elit kesim, bürokratik ve askeri kadroların hükümete olan güvenini zedelemiş ve askeri müdahaleyi meşrulaştıran bir zemin oluşturmuştur.

Türkiye'nin 1950'lerden itibaren içine girdiği ekonomik dönüşüm süreci, dış borçlanmaya dayalı büyüme modeli, sanayileşmenin gecikmesi ve tarım sektörüne yapılan aşırı yatırımlar ile şekillenmiştir. DP'nin başlangıçta kırsal kesimi kalkındırmak amacıyla uyguladığı tarım politikaları, başlangıçta olumlu sonuçlar üretmişse de uzun vadede sürdürülemez hale

gelmiştir. Kırsaldan kente göç hızlanmış, kentlerde işsizlik ve konut sorunu büyümüş, özellikle kentli kesimde gelir adaletsizliği derinleşmiştir. Böylece, ekonomik gelişmenin tüm toplumsal kesimlere eşit dağıtılmadığı bir yapı ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, 1950-1960 dönemi ekonomi politikaları, Türkiye'yi ekonomik açıdan dışa bağımlı hale getiren, dış borçlanmaya dayalı ve planlı kalkınma eksikliği nedeniyle krizlere yol açan bir süreç olarak değerlendirilebilir. DP'nin ekonomik anlamda önemli adımlar atmış olsa da uyguladığı kısa vadeli politikalar nedeniyle ekonomik istikrarsızlığı derinleştirdiği ve siyasi gerilimin artmasına neden olduğu söylenebilir. Bu siyasi gerilime bağlı artan muhalefet ve CHP'nin iktidar ile çekişmesi askeri müdahalenin meşrulaşmasına ve Türkiye'nin demokrasi sürecinin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Ekonomik başarısızlıklar ve halkın enflasyon nedeniyle artan hoşnutsuzluğu, DP'nin otoriterleşme sürecini hızlandırmış ve 1960 darbesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Bu bağlamda, DP dönemi, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinin kurumsallaştığı, ancak dışa bağımlılığın arttığı, son dönemlerine doğru da ekonomik refahın adil dağıtılamadığı ve ekonomik istikrarsızlıkların siyasi krizlere neden olduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir. 1960 darbesi, ekonomik açıdan gerileme ve siyasi gerilimlerin kesişim noktasında gerçekleşmiş ve Türkiye'de demokratik siyasi hayatın kesintiye uğratılmasına yol açarak siyasi rejimde olumsuz denebilecek kötü bir geleneğin ilk adımı olarak

uzun vadeli etkiler yaratmıştır. Bu olumsuz gelişmeye karşın darbe sonrası askerin kışlasına çekilmesiyle birlikte, planlı ekonomi modeline geçiş süreci hızlanmış ve ithal ikameci sanayileşme politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak, bu dönüşüm dahi Türkiye'nin ekonomik kırılganlığını tam anlamıyla gidermemiştir.

Türkiye'nin DP sonrası dönemde yaşadığı ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar, ülkede askeri müdahalelere dayalı bir siyasi kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlayan süreç, ilerleyen yıllarda 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri müdahaleleri ile tekrar etmiş ve Türkiye ekonomisinin uzun vadeli istikrarını zedelemiştir. Bu nedenle, DP döneminde uygulanan ekonomi politikalarının yalnızca 1960 darbesini değil, Türkiye'nin modern ekonomik ve siyasal yapısını şekillendiren daha geniş bir süreci tetiklediği söylenebilir.

Bu çalışmada yapılan analizler, DP dönemi ekonomi politikalarının hem kısa vadeli başarılarını hem de uzun vadeli sorunlarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, askeri müdahalenin yalnızca siyasal bir olay olmadığını, aynı zamanda ekonomik istikrarsızlıkların bir sonucu olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. DP'nin liberal ekonomi politikalarının yarattığı büyüme-kriz döngüsü, ekonomik kararların demokratikleşme süreçleri üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli bir tarihsel örnek sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1985). Türkiye'de demokrasiye geçiş. *Üçüncü Dünya Dergisi*, *7* (2), 211-226.

Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Albayrak, M. (2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Alesina, A., Perotti, R. (1996). Income Distribution, Political Instability, And Investment. *European Economic Review, 40*(6), 1203-1228.

Armaoğlu, F. (1964). *Siyasi Tarih 1789-1960*. Ankara: Sevinç Yayınevi.

Armaoğlu, F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi* (15. basım). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Ay, İ. C. (2021). Marshall "Yardımları": Türkiye'nin Dışa Bağımlılık Sürecine Etkileri. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2*(1), 53-64.

Aydemir, Ş. S. (2000). *İkinci adam* (Cilt 3). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Başgil, A. F. (2014). 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, 6.Baskı, İstanbul: Yağmur Yayınevi.

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 10*(40), 545-567.

Baykal, F. (1990). Kırsal Yerleşim Coğrafyası Açısından Bir Araştırma: Gökeyüp Köyü (Salihli-Manisa) ve İlkel Çömlekçiliğin Köy Ekonomisindeki Yeri. *Ege Coğrafya Dergisi, 5*(1), 55-74.

Bell, C. (2016). Coup d'État and Democracy. *Comparative Political Studies*, *49*(9), 1167-1200. https://doi.org/10.1177/0010414015621081 (Original work published 2016).

Beşkaya, A., Manan, Ö. (2009). Ekonomik özgürlükler ve demokrasi ile ekonomik performans arasındaki ilişkinin zaman serileri ile analizi: Türkiye örneği. *Z.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 5*(10), 47-76.

Birand, M.A., Dündar, C., Çaplı, B. (2007). Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu. İstanbul: Doğan Yayıncılık.

Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2007* (10. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Burçak, R. S. (1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*. Ankara: Olgaç Matbaası.

Bükrücü Kazkondu, Ş., Kadem, L. İ. (2024). Planlı Kalkınma Deneyimi Olarak 3. ve 4. Kalkınma Planlarının Analizi. In *International Conference On Global Practice Of Multidisciplinary Scientific Studies-VII* (pp. 353-362). Kyrenia, Cyprus.

Çakır, H., Bükrücü Kazkondu, Ş., Aydilek, E., (2020). Demokrat Parti Döneminde Toplumsal Alanda Tüketim

Alışkanlıklarının Dönüşümü. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 3*(3), 134-146.

Çakmak, M. D. (2022). Türkiye'de Demokrat Parti Döneminin Mali Sosyolojik Açıdan İncelenmesi. *Journal of Academic Social Science Studies*, *15*(89), 509-526.

Çavdar, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960*. Ankara: İmge Kitabevi.

Çelebi, E. (2002). Atatürk'ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri 1923-2003. *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5*, 17-50.

Çolak, F. (2002). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti (1945-1950)", İnternet Erişim: http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354625 21.04.2024.

Daldal, A. (2004). The new middle class as a progressive urban coalition: the 1960 coup d'etat in Turkey. *Turkish Studies*, *5*(3), 75-102.7

Demir, O., Üzümcü, A. (2001). Türkiye'de Yaşanan Ara Rejimlerin Ekonomi Açısından Değerlendirilmesi. *Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi 9*/2, 1–19.

Deniş, H. E. (2020). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası (1950-1960). In H. Acar (Ed.), *Türk Dış Politikası* içinde (pp. 150-180). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1963). Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963–1967 (s. 17). Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası.

Dikilitaş, O. S. (2007). Demokrat Parti Hükümetlerinin Sosyo-Ekonomik Alandaki İcraatları (1950-1960) [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dikkaya, M. Özyakışır, D. (2018). Türkiye Ekonomisinde Yeni Arayışlar: 1946-1960 Dönemi, Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin İktisadi Tarihi içinde (Ed.ler: Mehmet Dikkaya, Adem Üzümcü, Deniz Özyakışır), Ankara: Savaş Yayınevi.

Doğanay, E. (2024). *Darbe ve Karikatür: 1954-1961*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık.

Eren, A. (2017). Türkiye Ekonomisi, Bursa: Ekin Yayınevi.

Eroğul, C. (1998). Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971, Geçiş Sürecinde Türkiye (3. baskı). Ankara: Belge Yayınları.

Eroğul, C. (2003). *Anatüzüğe Giriş (Anayasa hukukuna giriş)* (8. basım). Ankara: İmaj Yayınevi.

Eroğul, C. (2014). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul: Yordam Kitabevi.

Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(21), 377–397.

Ertuğrul, M. İ. (2008). *Cumhuriyet Tarihi: 1923-2008*. Ankara: ODTÜ Yayınları.

Gökçeli, E. (2024). Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yüzyılında Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (Ed. Özçelik, Ö. Özbek Çiftçi, R. İ.). Türkiye Ekonomisinin Yüzyıllık Panaroması II (s. 79-94). Gaziantep: Özgür Yayınları.

Gönlübol, M., Ülman, H. (1996). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikası (1945-1965). *Olaylarla Türk Dış Politika*sı içinde*, 1919-1995*. Ankara: AÜ SBF Basın-Yayın Yüksekok Basımevi.

Güven, D. (2005). *6–7 Eylül Olayları*. Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Güven, S. (1998). *1950'li Yıllarda Türk Ekonomisi Üzerinde Ekonomik Kalkınma Reçeteleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Hiç, M. (1970). *Kapitalizm, Sosyalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Huntington, S. P. (1968). *Political Order In Changing Societies*. London: Yale University Press.

Karluk, R. (2005). *Cumhuriyet'in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal ve Dönüşüm* (İstanbul: Beta Yayınları, 10. Baskı).

Kaynar, İ. S. (1960). 1960 Askeri Müdahalesinin Türkiye'nin İktisadî Politikalarına Etkisi. *Yasama Dergisi*, (45), 121-144.

Kazgan, G. (2012). *Türkiye Ekonomisinde Krizler: 1929–2009*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (2006). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (3. baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kazgan, G. (1994). *Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kazgan, G. (1988). *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kepenek, Y., Yentürk, N. (2008). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keskin, Y. Z. (2011). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırasının Türk Devlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Keyder, Ç. (1983). *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Keyder, Ç. (2010). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (15. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Koç, N., Koç, B. (2017). Affects of Marshall Plan on Turkish Economy. *Sociology*, *7*(2), 83-121.

Koçak, C. (1997). Siyasal Tarih (1923-1950). S. Akşin (Ed.), *Türkiye tarihi 4: Çağdaş Türkiye (1908-1980)* içinde (s. 180-205). İzmir: Cem Yayınevi.

Koray, M. (1994). *Değişen Koşullarda Sendikacılık*. İstanbul: TÜSES Yayınları.

Kumcu, E., Pamuk, Ş. (2001). *Her Mahallede Bir Milyoner*. İstanbul: Doğan Kitap.

Lipset, S. M. (1959). Some Social Requisites Of Democracy: Economic Development And Political Legitimacy. *American Political Science Review, 53*(1), 69-105. https://doi.org/10.2307/1951731

Marım, Y. (2010). 1946–1960 Arası Amerikan Yardımlarının Ekonomik ve Sosyal Yapıya Yansımaları [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası: 1919-1980* (6. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ormanoğlu, B. (2004). Yabancı sermaye yatırımlarına ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde uluslararası tahkim. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Araştırma Raporu.

Önder, M. (2014). 1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *14*(28), 283-306.

Örs, B. (1998). Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği. *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24*, 1219-1221.

Özcan, G. (2014). Demokrat Parti Döneminde Maliye Politikası. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(02), 261-274.

Özçelik, P. K. (2010). 1960 Darbesi'nin Ekonomi Politiği. *Mülkiye Dergisi, 34*(267), 129-143.

Özdemir, Y., Karakuş Umar, E. ve Özdemir Baki, G. (2025). 27 Mayıs 1960 Darbesi Sözlü Tarih Çalışması. Atatürk Dergisi, 14(1), 1-16. https://doi.org/10.5281/zenodo.15374747.

Öztürk, Y. (2021). Cumhuriyetten Günümüze Enflasyon ve İşsizlik. TESAM Ekonomik, Siyasal, Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Sanal, T. (2002). *Türkiye'nin Hükümetleri*. Ankara: Sanal Bilgi Yayınevi.

Sander, O. (2002). *Türkiye'nin Dış Politikası* (2. baskı). Ankara: İmge Kitabevi.

Savran, S. (1987). 1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler ve Askeri Müdahaleler. *11 Tez, 6*, 132-169.

Shills, E. (2002). Merkez ve Çevre. *Türkiye Günlüğü, 70*, 86-96.

Sungur, Z. (2016). Demokrat Parti Döneminde (1950-1960) Tarım Politikaları ve Etkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *8*(14), 1-24.

Şahin, H. (2007). *Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*. Bursa: Ezgi Yayınları.

Şahin, N. (2008). Türkiye'nin Dışa Açık Büyüme Stratejisinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları [Yayımlanmamış doktora tezi]. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2015). Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950–2014. Ankara: Kalkınma Bakanlığı Yayınları.

Takım, A. (2011). Türkiye'de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları. *Maliye Dergisi, 160*(1), 154-176.

Tokgöz, E. (1997). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*. Ankara: İmaj Yayınevi.

Torun, E. (2002). *II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye' de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkenler (1945- 1960*). Basılmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Turan, İ. (1998). Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Siyasal Kültür. *Yeni Türkiye, Cumhuriyet Özel Sayısı II, Sayı 23-24*,826- 832.

Uzunkaya, Ş. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye Ekonomisi ve Marshall Planının Ekonomiye Etkileri. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, 1*(3), 176-185.

Ünsal, M. (2014). Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Akademik Tarih*, 13 Ağustos 2024 tarihinde https://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2064-cumhuriyet-tarihi-aratrmalar/tcumhuriyeti-tarihi/28853-truman-doktrn-ve-marshall-plani.html adresinden alındı.

Üzümcü, A. (2018). *İktisadi Büyüme*, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Yaşa, M. (1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*. Ankara: Akbank Kültür Yayını.

Yılmaz, B. E. (2023). Cumhuriyet'in ilk 100 yılında devlet borçları (3): II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde devlet borçları (1946-1960 dönemi). https://t24.com.tr/yazarlar/binhan-elif-yilmaz/cumhuriyet-in-ilk-100-yilinda-devlet-borclari-3-ii-dunya-savasi-sonrasi-yeni-dunya-duzeninde-devlet-borclari-1946-1960-donemi,42040

Yücel, S. (2002). *Demokrat Parti*. Ankara: Ülke Yayınları.

Yücel, T. F. (2015). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Sanayileşme Öyküsü*. İstanbul: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV).